

KUR'ÂN'IN RE'Y İLE TEFSİRİNİ YASAKLAYAN RİVÂYETLERE ELEŞTİREL BİR YAKLAŞIM

Kadir GÜRLER *

Abstract

A Critical Approach on the hadiths forbided the interpretation of the Qoran according to Ra'y

The problem of the interpretation's the Qoran according to ra'y had been discussed by schoolars in the history of Islamic thought. The discussions were had been based to hadiths that narrated from the Prophet (puh). In this article was examined and criticized that narrations the point of transmission (*sanad*) and textual (*matn*) criticisizm.

Keywords: Hadith, ra'y, interpretation, transmission (*sanad*)

Giriş

Tefsir tarihine genel olarak bir göz attığımız zaman, Kur'ân'ın re'y ile tefsir edilip edilmemesi hususunda bir takım tartışmaların yapılmış olduğunu; kimilerinin re'y ile tefsir yapılmasına sıcak bakmazken, kimilerinin de böyle bir tefsir çabasını uygun görmüş olduklarını gözlemleriz. Dolayısıyla, Kur'ân'ın re'y ile tefsir edilmesi noktasında, *birisi* yeren ve *diğeri* de öven olmak üzere iki türlü anlayış ortaya çıkmıştır. Bunların tartışmalarına değinmeyi bir kenara bırakarak şu kadarını ifade etmek isteriz ki, re'y ile Kur'ân'ın tefsir edilmesini yasaklayanların dayanaklarından birisi, Hz. Peygamber'e dayandırılan rivâyetler olmuştur.¹ Hatta bu noktada şunu da belirtmek isteriz ki, Ebu'l-Muîn

* Yard. Doç. Dr., Gazi Üniv. Çorum İlahiyat Fak. Hadis Ana Bilim Dalı, e-mail: kgurler@gazi.edu.tr

1 Örneğin bkz. Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Mâverdî, *en-Nuket ve'l-Uyûn Tefsîru'l-Mâverdî*, Beyrut 1992, c. I, ss. 34-35; el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l-Mutefakkîh*, tahk.: İsmâil el-Ensârî, Dimaşk 1975, c. I, s. 57; İbn Teymiye, *Mukaddime fi Usûli't-Tefsîr*, Beyrut, ts., ss. 46-47; Bedruddîn Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut 1990, c. II, ss. 303-305; Muhammed b. Suleymân el-Kâfiyeci, *Kitâbu't-Teysîr fi Kavâidi İlmi't-Tefsîr*, haz.: İsmail Cerrahoğlu, Ankara, 1989, s. 7; Celâluddîn Abdurrahmân es-Suyûtî, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, İstanbul 1978, c. II, s. 229; Muhammed es-Seyyid Huseyin ez-Zehabî, *et-Tefsîr ve'l-Mufessirîn*, Beyrut 1987, c. I, s. 259; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi: Tabakâtu'l-Mufessirîn*, İstanbul 1973, c. I, ss. 114-115; İsmail Cerrahoğlu, *Kur'ân Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hiz Veren Âmiller*, Ankara 1968, s. 9; Halis Albayrak, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Üzerine*, İstanbul 1993, s. 59.

en-Neseî (508/1114), el-Mâturîdî'nin (333/944) *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* adlı eserine işaret ederek; "Mâturîdî, şu hadisin kapsamına girmekten çekindiği için bu kitabına *tefsir* demekten kaçınmış, *te'vîlât* ismini vermiştir"² demek suretiyle, az sonra sözünü edeceğimiz rivâyetleri kasetmiştir. Dolayısıyla bu çalışmamızda biz, yüzyıllardır rivâyet ve dirâyet tefsiri ayırımında delil olarak ileri sürülen, fakat detaylı bir biçimde araştırılması yapılmamış olan bir rivâyet üzerinde durmak istiyoruz.

Re'y ile Kur'ân'ın tefsir edilmesini *yasaklayan* ya da *veren* rivâyetleri, iki ayrı metin halinde bulmak mümkündür. **Birisi**, Ebû Dâvud (275/888), et-Tirmizî (279/892) ve en-Neseî'nin (303/915) eserlerinde, sahâbî Cündüb b. Abdullah el-Becelî (70/689) tarafından nakledilen; "*kim Allah'ın kitabında (Kur'ân'da) kendi re'yi ile bir söz söylerse, isâbet etse bile hata etmiştir*"³ rivâyeti; **diğeri** de, İbn Ebî Şeybe (235/849), Ahmed b. Hanbel (241/855), et-Tirmizî (279/892) ve en-Neseî'nin (303/915) eserlerinde, sahâbî Abdullah b. Abbâs (68/687) tarafından nakledilen; "*kim Kur'ân hakkında ilimsiz (biğayri ilmin) bir söz söylerse, cehennemdeki yerine hazırlansın*"⁴ rivâyetidir.*

- 2 el-Kâfiyeci, *age*, s. 6. Benzer ifadeler, el-Mâturîdî'nin *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* adlı eserini şerh eden Semerkandî'den (575/1179) de nakledilmiştir. Bkz. M. Ragıp İmamoglu, *İmâm Ebû Mansûr el-Mâturîdî ve Te'vîlâtü'l-Kur'ân'daki Tefsir Metodu*, Ankara 1991, s. 8.
 - 3 Ebû Dâvud Suleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *es-Sunen*, İstanbul 1992, 24.el-İlm, 5 (c. IV, ss. 63-64); Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *es-Sunen*, İstanbul 1992, 44.Tefsîru'l-Kur'ân, 1 (c. V, s. 200); Ahmed b. Şuayb en-Neseî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, tahk.: Abdulğaffâr Suleyman el-Bundârî, Beyrut 1991, c. V, s. 31. Rivâyetin geçtiği diğer bazı kaynaklar da şunlardır: Ebû Ya'lâ el-Mavsilî et-Temîmî, *Musnedu Ebî Ya'lâ*, tahk.: Huseyin Selim Esed, Dimaşk 1984, c. III, s. 90; Muhammed b. Hârûn er-Rûyânî, *Musnedu'r-Rûyânî*, tahk.: Eymen Ali Ebû Yemânî, Kahire 1995, c. II, s. 145; Ebu'l-Kâsım Suleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, tahk.: Hamdi Abdulmecit es-Selefi, yy., ts., c. II, s. 163; a.mlf, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, tahk.: Tânk b. İvadullâh b. Muhammed, Kahire 1994, c. V, s. 208. Rezîn'in (535/1140) ilâvesiyle bu rivâyet, "*kim Kur'ân hakkında kendi re'yi ile konuşup ta hata ederse küfre girmiştir*" biçimine dönüşmüştür. Örnek için bkz. Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Beyrut 1987, c. I, s. 32. Ancak Rezîn'in bu rivâyetinin İbnu'l-Esîr'in *Câmiu'l-Usûl* adlı eserinde yer almadığı belirtilmiştir. Bkz. Mecduddîn Mubârek b. Muhammed b. el-Esîr, *Câmiu'l-Usûl min Ehâdisi'r-Rasûl*, tahk.: Abdulkadir Arnavut, Beyrut 1983, c. II, s. 3. Zira İbnu'l-Esîr sözkonusu bu eserini, Rezîn'in *et-Tecrîd li's-Sihâh ve's-Sunen* adlı çalışmasını esas alarak yazmıştır. Bkz. İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Edebiyatı*, İstanbul 2003, s. 145.
 - 4 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, Bombay 1980-1983, tahk.: Muhtâr Ahmed en-Nedvî, c. X, s. 512; Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-Musned*, İstanbul 1992, c. I, ss. 233, 269, 323, 327; et-Tirmizî, *age*, 44.Tefsîru'l-Kur'ân, 1 (c. V, s. 199). en-Neseî, *age*, c. V, ss. 30-31. Rivâyetin geçtiği diğer bazı kaynaklar da şunlardır: Ebû Ya'lâ, *age*, c. IV, s. 228; c. V, s. 109; et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, c. XII, s. 35.
- * Varyantları şema halinde sunmak, konuyu netleştirmekte ana noktalardan birisini oluşturacağından dolayı, ilgili rivâyetlerin şemalarını çalışmamızın sonunda verdik.

Biz, sözkonusu rivâyetleri sened, metin ve islâmî düşüncede hangi boyutlarda okunduğu/okunabileceği açısından ele alarak irdelemeye çalışacağız.

I. Rivâyetin Sened Açısından İncelenmesi

Rivâyetlerin farklı sened ve metinlerinin bir araya getirilmesinin en önemli nedeni, farklı sened ve metinlerin karşılaştırılmasına ortam hazırlamaktır.⁵ İlk bakışta hadisin herhangi bir eksiğinin olduğu fark edilemeyebilir; ancak hadisin bütün rivâyetlerinin/varyantlarının birlikte değerlendirilmesi durumunda bu hatayı tespit etmek mümkün olabilir.⁶ Bu açıdan biz de, öncelikle varyantlar üzerinde yoğunlaştık.

I.1. Cündüb b. Abdullah el-Becelî Rivâyeti

Ebû Dâvud, et-Tirmizî ve en-Neseî tarafından nakledilmiş olduğuna göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Kim Allah'ın kitabında/Kur'ân'da kendi re'yi ile bir söz söylerse, isâbet etse bile hata etmiştir*”. Hz. Peygamber'den, sadece sahâbî Cündüb b. Abdullah el-Becelî'nin duymuş olduğu bu rivâyetin varyantları şöyledir:

1. Ebû Dâvud rivâyeti⁷

Abdullah b. Muhammed b. Yahya et-Tarsûsî < Yâ'kub b. İshak el-Hadramî (205/820) < Süheyl b. Mihrân/Süheyl b. Ebî Hazm el-Kutaî < Ebu İmrân el-Cevnî/Abdumelik b. Habîb el-Basrî (123/740) < Cündüb b. Abdullah.

2. et-Tirmizî rivâyeti⁸

Abd b. Humeyd (249/863) < Habbân b. Hilâl (216/831) < Süheyl b. Abdullah < Ebu İmrân el-Cevnî < Cündüb b. Abdullah.

3. en-Neseî rivâyeti⁹

Abdurrahman b. Muhammed b. Selâm < Ya'kub b. İshak el-Hadramî < Süheyl b. Mihrân < Ebû İmrân el-Cevnî < Cündüb b. Abdullah.

Şimdi de bu râviler hakkında yapılmış olan değerlendirmelere bakalım: *Abdullah b. Muhammed b. Yahya et-Tarsûsî*: Ebû Hâtim (277/890) sadûk¹⁰ ve

5 Selahattin Polat, “Hadisde Metin Tenkidi I”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kayseri 1989, sayı: 6, s. 126.

6 Salih Karacabey, *Hadis Tenkidi*, İstanbul 2001, s. 164. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Yavuz Köktaş, “Hadis Tariklerini Bir Arada Değerlendirmenin Faydaları Üzerine”, *Marife*, Konya 2002, ss. 149-170.

7 Ebû Dâvud, *es-Sunen*, 24.el-İlim, 5 (c. IV, ss. 63-64).

8 et-Tirmizî, *es-Sunen*, 44.Tefsîru'l-Kur'ân, 1 (c. V, s. 200).

9 en-Neseî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, c. V, s. 31.

10 Hakkında bu tâbirin kullanıldığı bir kimsenin hadisleri, ancak i'tibar maksadı ile yazılır;

en-Neseî (303/915) de sika¹¹ olduğunu belirtmiştir.¹²

Yâ'kub b. İshak el-Hadramî (205/820): Ahmed b. Hanbel (241/855) ve Ebû Hâtîm sadûk olduğunu söylemişlerdir.¹³

Süheyl b. Mihrân (Ebû Hazm) el-Kutaî: Yahya b. Maîn (233/847) zayıf ve sâlih¹⁴ olduğunu söylemiş; el-İclî (261/874) sika bulmuş; Ebû Hâtîm de hadislerinin yazılabileceğini, fakat delil olamayacağını belirtmiş ve leyse bi'l-kavî,¹⁵ sâlih ifadelerini kullanmıştır. Ahmed b. Hanbel onun münker¹⁶ hadisler rivâyet ettiğini nakletmiştir. el-Buhârî (256/869) de onun hakkında, lâ yutâbau fî hadîsihî¹⁷ değerlendirmesini yapmış ve Süheyl'in hıfzı konusunda eleştirildiğini (yetekellemûne) beyan etmiştir. et-Tirmizî de hadisçilerin Süheyl hakkında eleştiride bulduklarını belirtmiş ve leyse bi'l-kavî olduğunu söylemiştir. el-Bezzâr (292/904)'ın lâ yutâbau alâ hadîsihî ve en-Neseî'nin de leyse bi'l-kavî dediği nakledilmiştir.¹⁸

çünkü bunlar, râvinin zapt vasfına sahip olduğuna kesinlikle delâlet etmezler. Bkz. Talat Koçyiğit, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara 1992, s. 408. İ'tibar ise, ferd sanılan bir hadisin başka yoldan da râvisinin bulunup bulunmadığını, yani başkası tarafından da rivâyet edilip edilmediğini araştırmak demektir. Bkz. Koçyiğit, *age*, s. 214.

- 11 Gerek adalet ve gerekse zapt yönlerinden kusursuz olan râvilerdir. Bkz. Koçyiğit, *age*, s. 426.
- 12 Muhammed b. İdris b. Ebî Hâtîm er-Râzî, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, Beyrut 1952, c. V, s. 163; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, Beyrut 1993, c. III, ss. 262-263. (Burada, İbn Hacer'in Tehzîbu't-Tehzîb'i hakkında Juynboll'un yapmış olduğu şu kayda değer ifadeleri nakletmek istiyoruz: "İbn Hacer eserinde, hem temel kaynaklar hem de diğer birkaç önemli eserdeki hadis râvilerinin en mütakâmil listesini oluşturmuştur ki, onun listesi, seleflerinin eserlerine dayanmaktadır ve sonraki hiçbir ricâl eseri onu asla aşmamıştır. ... İbn Hacer'in kendisi XV. yüzyılın bir âlimi ise de, onun eseri Tehzîb'e, mevcut en eski kaynak malzemenin en yoğun özetini içeren bir eser olarak bakabiliriz". Bkz. Gautier Herald A. Juynboll, *Hadis Tarihinin Yeniden İnşası*, çev.: Salih Özer, Ankara 2002, s. 174).
- 13 İbn Ebî Hâtîm, *Cerh*, c. IX, ss. 203-204; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. VI, ss. 240-241.
- 14 Böyle bir râvinin rivâyet ettiği hadis, itibar için yazılır. Bkz. Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, İstanbul 1987, s. 136. Juynboll'un "sâlih" kavramı hakkında, "herşeyden önce bir belirsizlik unsuru içerebilir" diyerek yaptığı eleştirel yaklaşımı için bkz. Juynboll, *age*, ss. 229-233.
- 15 "Kuvvetli değildir" anlamında bir cerh ifadesi olup, râvinin zayıf oluşuna işaret etmektedir; bununla beraber hadisi itibar için yazılır. Bkz. Koçyiğit, *Hadis Terimleri*, s. 247.
- 16 Zayıf olan bir râvinin güvenilir râvilerle muhâlif olarak rivâyet ettiği ve bu rivâyetiyle de tek kaldığı hadistir; ya da râvinin rivâyetiyle tek kaldığı hadistir ki, metni yalnız onun rivâyetiyle bilinir, aynı zamanda bu metin, ne onun rivâyet ettiği yönden ne de bir başka yönden mâruftur. Bkz. Koçyiğit, *age*, s. 338.
- 17 Râvinin rivâyet etmiş olduğu hadisin başkaları tarafından rivâyet edilmediğini belirten bu terim, sika bir râvi hakkında cerh edici değildir. Bkz. Aydın, *age*, s. 87.
- 18 Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, Beyrut 1991, c. IV, s. 106; a.mlf, *et-Târîhu's-Sağîr*, tahk.: Muhammed İbrahim Zayed, Halep 1977, c. II, ss. 167, 210; Ebu'l-Hasen Ahmed b.

Ebû İmrân el-Cevnî/Abdumelik b. Habîb el-Basrî (123/740): Yahya b. Maîn sika, Ebû Hâtim sâlih olduğunu belirtmiş, en-Neseî de onun hakkında leysa bihî be'sun¹⁹ ifadesini kullanmıştır.²⁰

Abd b. Humeyd b. Nasr (249/863): Tefsir ve müsned çalışmaları vardır. Ayrıca çeşitli eserler tasnif ettiği de nakledilmiştir.²¹

Habbân b. Hilâl el-Bâhilî (216/831): İbn Sa'd (230/844), Yahya b. Maîn, el-İclî, et-Tirmizî, el-Bezzâr ve en-Neseî sika, sebt,²² me'mûn,²³ sâlih olduğunu belirtmişler; Ahmed b. Hanbel'den de, ileyhî'l-müntehâ fi't-tesebbüt²⁴ bi'l-Basra ifadesi nakledilmiştir.²⁵

Abdurrahman b. Muhammed b. Selâm el-Bağdâdî: en-Neseî ve ed-Dârekutnî (385/995) sika olduğunu bildirmişlerdir.²⁶

1.2. Abdullah b. Abbâs Rivâyeti

İbn Ebî Şeybe, Ahmed b. Hanbel, et-Tirmizî ve en-Neseî tarafından rivâyet edilmiş olduğuna göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Kim Kur'ân hakkında ilimsiz bir söz söylerse, cehennemdeki yerine hazırlansın*”. Hz. Peygamber'den, sadece sahâbî Abdullah b. Abbâs'ın duymuş olduğu bu rivâyetin varyantları ise şöyledir:

1. İbn Ebî Şeybe rivâyeti²⁷

Vekî' b. Cerrâh (197/812) < Abdula'lâ b. Âmir (129/746) < Saîd b. Cübeyr (95/713) < Abdullah b. Abbâs (68/687). (İbn Ebî Şeybe'nin naklettiği bu rivâyet Hz. Peygamber'e ulaşmamakta, Abdullah b. Abbâs'ta son bulmaktadır, yani *mevkuûf*²⁸ bir haberdir).

Abdullah el-İclî, *Târîhu's-Sikât*, tahk.: Abdulmu'tî Emin Kal'acî, Beyrut 1984, s. 210: et-Tirmizî, *es-Sunen*, 44. Tefsîru'l-Kur'ân, 74 (c. V, ss. 200, 430); İbn Ebî Hâtim, *age*, c. IV, ss. 247-248; Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Mizânu'l-İtidâl fi Nakdi'r-Ricâl*, tahk.: Ali Muhammed el-Becâvî, Beyrut, ts, c. II, s. 244; İbn Hacer, *age*, c. II, ss. 448-449; Komisyon, *el-Câmi' fi'l-Cerh ve't-Ta'dîl*, haz.: es-Seyyid Ebu'l-Maâtî en-Nûrî, Beyrut 1992, c. I, s. 356.

19 Böyle bir râvinin rivâyet ettiği hadis yazılır ve araştırılır. Bkz. Aydın, *age*, s. 88.

20 İbn Ebî Hâtim, *age*, c. V, s. 346; İbn Hacer, *age*, c. III, s. 493.

21 Örnek için bkz. Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, tahk.: Şuayb el-Arnâvut, Beyrut 1993, c. XII, s. 236; İbn Hacer, *age*, c. III, ss. 534-535.

22 Özü-sözü doğru, zaptı tam, hüccet sayılan râvi demektir. Bkz. Aydın, *Hadis İstihlaları*, s. 136.

23 Böyle bir râvinin rivâyet ettiği hadis yazılır ve araştırılır. Bkz. Aydın, *age*, s. 95.

24 Böyle bir râvinin rivâyet ettiği hadis ile ihticâc edilir. Bkz. Aydın, *age*, s. 74.

25 el-İclî, *Târîhu's-Sikât*, s. 105; et-Tirmizî, *es-Sunen*, 7. Hacc, 6 (c. III, s. 180); İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, c. III, s. 297; İbn Hacer, *Tezhîb*, c. I, ss. 425-426.

26 İbn Ebî Hâtim, *age*, c. V, ss. 282-283; İbn Hacer, *age*, c. III, s. 417.

27 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, c. X, s. 512.

28 İsnâd ister muttasıl olsun ister munkatî' olsun, sahâbeden söz, fiil ya da takrîr olarak rivâyet

2. Ahmed b. Hanbel rivâyeti: Ahmed b. Hanbel farklı metinlerle dört ayrı sened nakletmiştir:

2.1. “Kim Kur’ân hakkında ilimsiz bir söz söylerse cehennemdeki yerine hazırlansın” rivâyetinin iki farklı senedi şöyledir:

Vekî’ < Süfyân es-Sevrî (161/777) < Abdula’lâ < Saîd b. Cübeyr < İbn Abbâs.²⁹

Müemmel b. İsmail (206/821) < Süfyân < Abdula’lâ < Saîd b. Cübeyr < İbn Abbâs.³⁰

2.2. “Kim ne hakkında konuştuğunu bilmeden Kur’ân hakkında yalan söylerse, cehennemdeki yerine hazırlansın” rivâyetinin iki farklı senedi ise şöyledir:

Ebu’l-Velîd (227/841) < Ebû Avâne (176/792) < Abdula’lâ < Saîd b. Cübeyr < İbn Abbâs.³¹

Affân b. Müslim (220/835) < Ebû Avâne < Abdula’lâ < Saîd b. Cübeyr < İbn Abbâs.³²

3. et-Tirmizî rivâyeti: et-Tirmizî’nin iki farklı senedi vardır³³:

Mahmûd b. Gaylân el-Adevî (239/853) < Bişr b. es-Seriyyi (196/811) < Süfyân < Abdula’lâ < Saîd b. Cübeyr < İbn Abbâs.

Süfyân b. Vekî’ (247/861) < Süveyd b. Amr (203/818) < Ebû Avâne < Abdula’lâ < Saîd b. Cübeyr < İbn Abbâs.

4. en-Neseî rivâyeti: en-Neseî’nin karışık rivâyetinden iki ayrı sened ortaya çıkmaktadır.³⁴

Abdulhamid b. Muhammed (266/879) < Mahled b. Yezîd (193/808) < Süfyân es-Sevrî < Abdula’lâ < Saîd b. Cübeyr < İbn Abbâs.

Ahmed b. Süleyman (261/874) < Muhammed b. Bişr (203/818) (aynı tabakada Ebû Nuaym Fadl b. Dukeyn (219/834) de vardır) < Süfyân es-Sevrî < Abdula’lâ < Saîd b. Cübeyr < İbn Abbâs.

Şimdi de bu râviler hakkında yapılmış olan değerlendirmelere bakalım:

Vekî’ b. Cerrâh el-Kûfî (197/812): İbn Sa’d, Yahya b. Maîn ve el-İclî sebt, esbet, sika, me’ mûn, huccet, sâlih olduğunu söylemişlerdir. Ali b. el-Medînî (234/848) birazcık teşeyyu’ (şîu düşünceye meyilli olma) eğilimli olduğunu

edilen haberlere denilmektedir. Bkz. Koçyiğit, *Hadis Terimleri*, s. 275.

29 Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, c. I, s. 233.

30 Ahmed b. Hanbel, *age*, c. I, s. 269.

31 Ahmed b. Hanbel, *age*, c. I, s. 323.

32 Ahmed b. Hanbel, *age*, c. I, s. 327.

33 et-Tirmizî, *es-Sünen*, 44. Tefsîru’l-Kur’ân, 1 (c. V, s. 199).

34 en-Neseî, *es-Sünenü’l-Kubrâ*, c. V, s. 30.

bildirmiştir. Lisân ehlinden (dilci/linguist) olmadığı halde, mânâ ile rivâyette bulunduğu da nakledilmiştir.³⁵

Abdula'lâ b. Âmir es-Sa'lebî (129/746): Süfyân es-Sevrî, İbn Sa'd, Ahmed b. Hanbel ve Ebû Zur'a (264/877) zaifu'l-hadîs³⁶; Yahya b. Maîn leyse bizâke'l-kaviyyi³⁷; Ebû Hâtim ve en-Neseî leyse bi'l-kavî olduğunu bildirmişlerdir. el-Ukaylî (322/933), Abdurrahman b. Mehdî (198/813) ile Yahya b. Saîd el-Kattân (198/813)'ın onu terkettiğini nakletmiştir. ed-Dârekutnî yu'teberu bihî,³⁸ leyse bi'l-kavî ifadelerini kullanmış, ayrıca muztaribu'l-hadis³⁹ olduğunu da belirtmiştir. Hadisi bazen ref'ettiği, bazen de vakfettiği⁴⁰ rivâyet edilmiştir. Leyyin,⁴¹ sadûk, sika gibi değerlendirmeler de yapılmıştır.⁴²

Saîd b. Cubeyr el-Esedî (95/713): Yahya b. Maîn, el-İclî ve Ebû Zur'a sika olduğunu belirtmişlerdir. Mürsel rivâyetleri olduğu da nakledilmiştir.⁴³

Sufyân b. Saîd es-Sevrî (161/777): İbn Sa'd ve el-İclî sika, me'mûn, sebt olduğunu söylemiş; Ebû Hâtim, Ebû Zur'a ve Yahya b. Maîn de tezkiyede bulunmuşlardır. Zayıf kimselerden tedlîs⁴⁴ yaptığı da söylenmiştir.⁴⁵

Müemmel b. İsmail el-Adevî (206/821): İbn Sa'd, Yahya b. Maîn ve ed-Dârekutnî sika, el-Buhârî münkeru'l-hadîs,⁴⁶ Ebû Hâtim sika, sadûk, kesîru'l-

35 el-İclî, *Târîhu's-Sikât*, s. 464; İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, c. IX, ss. 37-39; ez-Zehebî, *Mîzân*, c. IV, s. 336; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. VI, ss. 81-85.

36 Hadisleri zayıf olan, ancak tamamıyla reddedilmeyen ve itibar için yazılmasında bir mahzur görülmemeyen kimseler delâlet eder. Bkz. Koçyiğit, *Hadis Terimleri*, s. 514.

37 Bununla vasfedilen râvi, bir şeyle mecrûh olmakla beraber adalet yönünden sâkit değildir; bu sebeple hadisleri yalnız itibar için yazılır. Bkz. Koçyiğit, *age*, s. 248.

38 Hadisi itibar için alınır anlamındadır. Bkz. Aydın, *Hadis İstihlâları*, s. 161.

39 Râvinin zayıf olduğu ve hadislerinin alınmayacağı anlamındadır. Koçyiğit, *age*, s. 385.

40 *Ref' etmek*, bir hadisi senedi nasıl olursa olsun mutlak olarak Rasûlullah'a aitmiş gibi rivâyet etmek; *vakfetmek* de, bir haberi bir sahâbiye ya da daha sonraki bir kimseye aitmiş gibi rivâyet etmektir. Bkz. Aydın, *age*, ss. 128, 159.

41 Hadisi terk edilmez, sadece itibar için yazılır. Bkz. Koçyiğit, *age*, s. 248.

42 İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, c. VI, s. 26; Muhammed b. Ahmed b. Hibbân el-Bustî, *Kitâbu'l-Mecrûhîn mine'l-Muhaddisîn ve'd-Duaî ve'l-Metrûkîn*, tahk.: Mahmud İbrahim Zâyed, Beyrut 1992, c. II, ss. 155-156; ez-Zehebî, *Mîzân*, c. II, s. 530; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. III, s. 310; Komisyon, *el-Câmi' fi'l-Cerh ve't-Ta'dîl*, c. II, ss. 46-47.

43 el-İclî, *Târîhu's-Sikât*, ss. 181-182; İbn Ebî Hâtim, *age*, c. IV, s. 10; İbn Hacer, *age*, c. II, ss. 293-294.

44 Hadisin eksik bir yönü olduğu halde, eksik yönü yokmuş gibi rivâyet edilmesidir. Ayrıca, bir râvinin, çağdaşı olmayan şeyhten doğrudan doğruya hadis rivâyet etmesidir. Bkz. Koçyiğit, *Hadis Terimleri*, s. 468.

45 el-İclî, *Târîhu's-Sikât*, s. 190; İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, c. IV, s. 225; ez-Zehebî, *Mîzân*, c. II, s. 169; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. II, s. 355.

46 Hadisi kabul edilmeyen kimse demektir. Bkz. Koçyiğit, *age*, s. 341.

hata olduğunu belirtmişlerdir. Ebû Zur'a da hadisinde çok hata bulunduğunu bildirmiştir. Sikalardan münker rivâyetlerde bulunduğu için rivâyetlerine temkinli yaklaşmış ve hatta ondan rivâyet etmekten sakınıldığı (tehaffûf) bile nakledilmiştir. Ayrıca hakkında sâlih, seyyiu'l-hıfz,⁴⁷ kesîru'l-ğalat gibi ifadeler de kullanılmıştır.⁴⁸

Ebu'l-Velid/Hişâm b. Abdulmelik et-Tayâlisî (227/841): Ahmed b. Hanbel mutkin⁴⁹; İbn Sa'd, el-İclî ve Ebû Hâtim de sika olduğunu nakletmişlerdir.⁵⁰

Ebû Avâne Vaddâh b. Abdullah el-Vâstî (176/792): İbn Sa'd ve el-İclî sadûk, sika; Yahya b. Maîn câizu'l-hadîs⁵¹; Ebû Zur'a ve Ahmed b. Hanbel, kendi kitabından rivâyet ettiğinde sika/esbet olup, başka kitaplardan rivâyet ettiğinde vehimleri⁵² olduğunu bildirmişlerdir. İbn Abdilberr'den de bu bağlamda, kendi kitabından rivâyet ettiğinde sika, sebt ve huccet olduğunda icmâ' edildiği; hıfzından rivâyet ettiğinde ise bazen ğalatları⁵³ olduğu nakledilmiştir. Ebû Hâtim de, ezberden naklettiğinde hatalarının olduğunu belirtmiştir. İbn Maîn ümmî olduğunu, yazma konusunda birilerinden yardım istediğini de rivâyet etmiştir.⁵⁴

Affân b. Müslim el-Basrî (220/835): İbn Sa'd, Yahya b. Maîn ve el-İclî sika, sebt; Ebû Hâtim de sika, mutkin olduğunu belirtmiştir. Mürsel rivâyetlerinin

47 Bu tâbir, râvinin hâfıza yönünden zayıflığına delâlet etse bile, onun adaletini nefyetmez; hadisleri itibar için yazılır. Bkz. Koçyiği, *age*, ss. 425-426.

48 İbn Ebî Hâtim, *age*, c. VIII, s. 374; ez-Zehebî, *Mizân*, c. IV, ss. 228-229; İbn Hacer, *age*, c. V, s. 586; Komisyon, *el-Câmi' fi'l-Cerh ve't-Ta'dil*, c. III, ss. 189-190.

49 İşini sağlam tutan, güvenilir râvi demektir. Bkz. Aydınlı, *Hadis İstihlaları*, s. 121.

50 el-İclî, *age*, s. 458; İbn Ebî Hâtim, *age*, c. IX, ss. 65-66; ez-Zehebî, *age*, c. IV, s. 301; İbn Hacer, *age*, c. VI, ss. 33-34.

51 Zayıf râviler hakkında kullanıldığı halde, sika lafzıyla da birlikte kullanılan bir terimdir. Tek başına kullanıldığında râvinin zayıf olduğuna, hadisinin i'tibar için yazılabilirliğine delâlet ederken, sika ile birlikte zikredildiğinde ise, râvinin güvenilirliğini, hadisiyle ihticâc edilebileceğini ifade etmektedir. Adalet yönüyle kusursuz olmakla birlikte, zaptları itibariyle sika râvilere nisbetle hatası daha fazla olan zayıf râviler hakkında yaygın olarak kullanılan terimlerden birisidir. Ahmet Yücel, *Hadis İstihlalarının Doğuşu ve Gelişimi*, İstanbul 1996, ss. 123, 131.

52 Râvinin hadisi hep zanla, bazan şöyle bazan de böyle tereddütlü olarak rivâyet etmesidir. Bkz. Aydınlı, *age*, s. 160. Vehim, râvinin mürsel veya munkatî' olan bir hadisi muttasıl olarak, yahut ta bir hadisin metnini bir başka hadise idhâl ederek rivâyet etmesine sebep olur. Bkz. Koçyiği, *age*, s. 506.

53 Hadis rivâyet eden kimselerin terkedilmelerine ve hadislerinin kabul edilmemesine sebep olan durumlardan birisine delâlet eden bir terimdir. Bkz. Koçyiği, *age*, s. 137.

54 el-İclî, *age*, s. 464; İbn Ebî Hâtim, *age*, c. IX, ss. 40-41; ez-Zehebî, *Mizân*, c. IV, s. 334; İbn Hacer, *age*, c. VI, ss. 76-78.

bulunduğu; redîu'l-hıfz⁵⁵ ve batîu'l-fehm (anlayışı kıt) olduğu da beyan edilmiştir⁵⁶

Mahmûd b. Gaylân el-Adevî (239/853): Ahmed b. Hanbel sâhibu sünne; Ebû Hâtim ve en-Neseî de sika olduğunu ifade etmişlerdir.⁵⁷

Bişr b. es-Seriyî el-Basrî (196/811): İbn Sa'd, Yahya b. Maîn, el-İclî ve ed-Dârekutnî sika; Ahmed b. Hanbel mutkin; Ebû Hâtim sebt, sâlih olduğunu belirtmiş; İbn Adî (365/975) de Süfyân es-Sevrî, Mis'ar b. Kidâm ve başkalarından garîb⁵⁸ rivâyetleri bulunduğunu söylemiştir. Bazı hadislerinde münkerlik durumunun sözkonusu olduğu da nakledilmiştir. el-Humeydî (219/834), cehmî olduğundan dolayı hadislerinin alınamayacağını söylemiş; ez-Zehebî (748/1347) de daha sonra bu bid'atından vazgeçtiğini nakletmiştir.⁵⁹

Sufyân b. Vekî' b. el-Cerrâh (247/861): Ebû Hâtim leyyin demiş, Ebû Zur'a yalancılıkla itham etmiş ve her ikisi de Sufyân'ı terketmişlerdir. en-Neseî leyye bisika,⁶⁰ leyye bişey'in⁶¹ olduğunu bildirmiş, Ebû Dâvud ondan hadis almaktan kaçınmıştır. el-Buhârî ve İbn Adî telkine⁶² mâruz kaldığını söylemişlerdir. Kendisinin bir verrâkı (kağıtçı)⁶³ olduğu, bu verrâkın, Sufyân'ın hadislerinde bir takım tahribatta bulunduğu (ifsâd), râvilerini değiştirdiği, mevkûf hadisleri merfû' ve mürselleri de mevsûl yaptığı nakledilmiştir. Sufyân'ın, senedi

55 Hadisi muhafaza etme ya da ezberlemede titiz olunmadığı anlamında bir cerh ifadesidir. Krş. "Redîu'l-ahz", Yücel, *Hadis İstılahları*, s. 96.

56 el-İclî, *age*, s. 336; İbn Ebî Hâtim, *age*, c. VII, s. 30; ez-Zehebî, *age*, c. III, ss. 81-82; İbn Hacer, *age*, c. IV, ss. 147-149.

57 İbn Ebî Hâtim, *age*, c. VIII, s. 291; İbn Hacer, *age*, c. V, ss. 387-388.

58 Metin ya da isnad yönünden tek kalmış, yahut benzeri, başka râviler tarafından rivâyet edilmemiş hadise denilir. Bkz. Koçyiğit, *age*, s. 138.

59 el-İclî, *age*, s. 80; İbn Ebî Hâtim, *age*, c. II, s. 358; Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. el-Cevzî, *Kitâbu'd-Duafâ ve'l-Metrûkûn*, tahk.: Ebu'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî Beyrut 1986, c. I, s. 142; ez-Zehebî, *age*, c. I, ss. 317-318; İbn Hacer, *age*, c. I, s. 284. Bişr'in cehmî olduğu, dolayısıyla kendisinden hadis alınmayacağı yönündeki bilgiye ilişkin olarak ayrıca bkz. el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi İlmi'r-Rivâye*, tahk.: Ahmed Ömer Hâşim, Beyrut 1986, s. 152.

60 Gerek adalet ve gerekse zapt yönünden güvenilir olmayan kimseler hakkında kullanılır. Bkz. Koçyiğit, *Hadis Terimleri*, s. 247.

61 "Bir şey değildir" anlamında bir cerh ifadesi olup, leyye bisika ifadesine nisbetle bir derece daha hafiftir. Bkz. Koçyiğit, *age*, s. 248.

62 Hadislerini hıfz etmeyen ve ne rivâyet ettiğini bilmeyen kimseye, "bu, senin falandan rivâyet ettiğin hadistir" denildiğinde, o kimsenin bu hadisi rivâyet etmesidir ki, bu haliyle o kimse, aslında işitmemiş olduğu bir hadisi işitmiş gibi benimsemiş olur. Bkz. Koçyiğit, *age*, s. 478.

63 İlimle uğraşan insanların uğrak yerlerinden olan ve kırtasiyeciler/kırtapçı olarak da tanınan bu esnaf (verrâk), daha sonraki dönemlerde istinsâh ile de uğraşarak günümüz yayınevlerine benzer bir işlev yüklenmişlerdir. Verrâk hakkında geniş bilgi için bkz. M. Mahfuz Söylemez, *Bedevîlikten Hadârîliğe Kâfe*, Ankara 2001, ss. 246-247.

münker olan beş hadisinin bulunduğu da belirtilmiştir.⁶⁴

Süveyd b. Amr el-Kelbî (203,204/818,819): İbn Maîn ve en-Neseî sika; el-İclî sika, sebt olduğunu beyan etmiştir. İbn Hibbân (354/965), Süveyd'in isnadları değiştirip, sahih isnadları uydurma metinlere eklediğini nakletmiş ve bundan ötürü de kendisiyle delil getirilemeyeceğini belirtmiştir. ez-Zehebî ise, İbn Hibbân'ın bu hususta fazla cesur davranıp aşırıya kaçtığını ifade etmiştir.⁶⁵

Abdulhamid b. Muhammed el-Harrânî (266/879): en-Neseî sika olduğunu belirtmiştir.⁶⁶

Mahled b. Yezîd el-Kuraşî (193/808): İbn Maîn sika; Ahmed b. Hanbel lâ be'se bihî, "vehimleri olduğu halde ondan hadis aldım" demiş; Ebû Hâtim de sadûk olduğunu belirtmiştir. Mürselleri bulunduğu da nakledilmiştir.⁶⁷

Ahmed b. Süleyman b. Abdilmelik el-Cezerî (261/874): en-Neseî sika ve me'mûn olduğunu; İbn Ebî Hâtim (327/938) de sadûk ve sika olduğunu rivâyet etmiştir.⁶⁸

Muhammed b. Bişr b. el-Muhtâr el-Kûfî (203/818): İbn Maîn, el-İclî ve en-Neseî sika olduğunu söylemişler; Osman b. Ebî Şeybe (239/853) de, kendi kitabından rivâyette bulunursa sika sebt olduğunu bildirmiştir. Mürsel rivâyetlerinin bulunduğu da belirtilmiştir.⁶⁹

Ebû Nuaym Fadl b. Dukeyn (219/834): İbn Sa'd, Ahmed b. Hanbel, el-İclî, Ebû Hâtim ve en-Neseî hucet, sebt, sika, me'mûn olduğunu belirtmişler; Ahmed b. Sâlih et-Taberî (248/862) ise münker hadisleri tedlis ettiğini belirtmiştir. ez-Zehebî, şianın gulat olmayanına meyilli olduğunu nakletmiştir.⁷⁰

1.3. Rivâyetlerin Değerlendirilmesi

Şimdi de, konunun öneminden dolayı senedlerine geniş yer vermek durumunda kaldığımız her iki rivâyeti değerlendirelim.

1.3.1. Öncelikle Cündüb b. Abdullah tarafından rivâyet edilmiş olan, "kim

64 el-Buhârî, *et-Târîhu's-Sağîr*, c. II, s. 385; İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, c. IV, ss. 231-232; İbn Hibbân, *el-Mecrühîn*, c. I, ss. 77, 359; el-Hatîb, *el-Kifâye*, s. 182; ez-Zehebî, *Mîzân*, c. II, s. 173; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. II, s. 361.

65 el-İclî, *age*, ss. 211-212; İbn Ebî Hâtim, *age*, c. IV, s. 239; İbn Hibbân, *age*, c. I, s. 351; ez-Zehebî, *Mîzân*, c. II, s. 253; İbn Hacer, *age*, c. II, s. 459.

66 İbn Hacer, *age*, c. III, ss. 327-328.

67 İbn Ebî Hâtim, *age*, c. VIII, s. 347; ez-Zehebî, *age*, c. IV, s. 84; İbn Hacer, *age*, c. V, ss. 395-396.

68 İbn Ebî Hâtim, *age*, c. II, ss. 52-53; İbn Hacer, *age*, c. I, s. 25.

69 el-İclî, *age*, s. 401; İbn Ebî Hâtim, *age*, c. VII, ss. 210-211; İbn Hacer, *age*, c. V, ss. 49-50.

70 el-İclî, *age*, s. 383; İbn Ebî Hâtim, *age*, c. VII, s. 62; ez-Zehebî, *age*, c. III, ss. 350-351; İbn Hacer, *age*, c. IV, ss. 488-491.

Kur'an hakkında re'yi ile konuşursa, isâbet etse bile hata etmiştir" rivâyetine bakalım:

Bu rivâyeti Hz. Peygamber'den sadece sahâbî Cündüb b. Abdullah duymuş, Cündüb'den sadece Ebû İmrân el-Cevnî rivâyet etmiş, Ebû İmrân'dan sadece Süheyl b. Mihrân rivâyet etmiş ve Süheyl'den itibaren de geliş yolları çoğalarak, varyantlar en az altıya (6) kadar çıkmıştır. Süheyl, sözkonusu bu rivâyetin *ortak/müşterek*⁷¹ râvisidir. Süheyl hakkında yapılmış olan cerh ve ta'dîl değerlendirmelerine bakılırsa; az sayıda tezkियede (ta'dîl) bulunanların yanında, zayıf olduğu, hadislerinin delil olarak kullanılamayacağı, münker rivâyetlerde bulunduğu, bir râvinin rivâyet etmiş olduğu hadisin başkaları tarafından rivâyet edilmediği anlamına gelen lâ yutâbau fî/alâ hadîsihî ifadesinin kullanıldığı ve hıfzı konusunda eleştirildiği görülmektedir. (İlk dönem ricâl eserlerini okuyan bir kişinin sürekli karşılaştığı temel problemlerden birisi, aynı râvinin, görünüşte telif edilemez şekilde, hem son derece övgü hem de yergi ile ele alınması hususudur⁷²). Ta'dîl edenleri ve onların ta'dîle ilişkin lafızlarını yok saymamakla birlikte, bu görüntü karşısında cerh edenlerin ta'dîl edenlere göre birkaç adım daha önde durduklarını tespit te zor olmasa gerektir; dolayısıyla bu bağlamda, *cerhin ta'dîle öncelenmesi* gerçeği sözkonusudur. Klasik usûl/metodoloji literatürümüzde, cerh ve ta'dîlin bir râvide ictimâ' etmesi durumunda hangisinin önceleneceği hususu ele alınmış ve özetle şu sonuca varılmıştır:

Bir şahıs hakkında cerh ve ta'dîl ictimâ' ederse, öncelik (müfesser/gereçesi açıklanmış) cerhendir. Çünkü ta'dîlde bulunan, o şahsın zâhir olan durumuna göre değerlendirme yapmıştır; cerhte bulunan ise, ta'dîlde bulunanın muttali' olmadığı bâtin bir durumdan haber vermiştir. Ta'dîlde bulunanların sayısı cerhte bulunanlara göre daha çok ise, ta'dîlin kabul edileceği de rivâyet edilmiştir ki, el-Hafîb bunu hatalı bir görüş olarak değerlendirmiştir. Zira ta'dîlde bulunanlar çok olsalar bile, cerhedenlerin haber verdikleri bilgiye vâkif değillerdir. Gerçek (sahih olan) ise, cerhin önceleneceğidir; cumhûr da bu görüştedir.⁷³

71 *Ortak* ya da *müşterek râvî*, rivâyetin çeşitli kanallarının kendisinde toplandığı veya kendisinden dağıldığı râviyi ifade eden bir kavram olup, *bileşke râvî* de denilmektedir. Bunun tespiti de önemlidir. Rivâyetin isnad ve metin bakımından mâruz kaldığı değişiklikleri izlemede anahtar rol oynar. Bkz. M. Emin Özafşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, Ankara 1998, s. 197. Diğer bir deyişle; Peygamber-sahâbî-tâbiî şeklinde devam eden rivâyet zincirleri, bir takım kollara doğru dağılmaya başladığında, bu kollardan müştereken sahip olduğu bir râviyi içerebilmektedirler. Bu tür râvilere *müşterek râvî* denilmektedir. Bkz. Juynboll, *Hadis Tarihinin Yeniden İnşası*, s. 8 (çevirenin önsözü). Ortak/müşterek râvî konusundaki tartışmalar için ayrıca bkz. Özcan Hıdır, "Şarkiyatçıların Hadisi Tarihlendirme Metotları", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, İstanbul 2003, c. 1, sayı: 1, ss. 109-113.

72 Juynboll, *age*, s. 226.

73 Bkz. el-Hafîb, *el-Kifâye*, ss. 125, 132-134; İbnu's-Salâh eş-Şehrezûrî, *Ulûmu'l-Hadîs*, tahk.: Nûrettin İtr, Beyrut 1986, ss. 109-110; Celâluddîn es-Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, tahk.: İrfân el-Aşşâ Hassûne, Beyrut 1993, ss. 204-205; Ali b. Sultân Muhammed el-

Rivâyetin ilk üç tabakasındaki ferd⁷⁴ olma durumu ve ortak râvi konumundaki Süheyl'in bu derece eleştirilmesi, rivâyetin sıhhati konusunda bir takım kuşkular uyandırmaktadır.

I.3.2. Abdullah b. Abbâs rivâyetine gelirsek; bu rivâyeti Hz. Peygamber' den sadece Abdullah b. Abbâs duymuş, İbn Abbâs'tan sadece Saîd b. Cübeyr rivâyet etmiş, Saîd'den sadece Abdula'lâ b. Âmir rivâyet etmiş ve Abdula'lâ'dan itibaren geliş yolları çoğalarak varyantlar en az ona (10) kadar çıkmıştır. İbn Abbâs rivâyetinin *ortak râvisi* olan Abdula'lâ hakkında yapılan cerh ve ta'dîl değerlendirmelerine bakacak olursak; tıpkı Süheyl b. Mihrân'da olduğu gibi, az sayıda tezkiyenin yanısıra, zayıf olduğu, Abdurrahman b. Mehdî ile Yahya b. Saîd el-Kattân'ın onu terkettiği ve leyse bi'l-kavî gibi zayıf düşüren vasıflarla nitelendirildiği görülmektedir. Bu ortak râviden başka cerhe uğramış diğer bazı râviler de vardır. Örneğin; Abdula'lâ'dan rivâyette bulunan Ebû Avâne hıfz noktasında eleştiriye uğramış ve ümmî olduğundan dolayı yazı hususunda bazı problemler yaşadığı nakledilmiştir. Ahmed b. Hanbel varyantının râvilerinden olan Müemmel, münkeru'l-hadîs ve çok hatalı olmakla eleştirilmiş, kendisinden rivâyet almaktan sakınıldığı belirtilmiştir. et-Tirmizî varyantının râvilerinden olan Bısr b. es-Seriyî'nin, münker ve garip hadisler rivayet ettiği bildirilmiş; Süveyd b. Amr'ın isnadları değiştirdiği ve uydurma metinleri sahih senedlere eklediği nakledilmiştir. Bu varyantın diğer bir râvisi olan Süfyân b. Vekî' ise, açıkça *yalancılıkla* itham edilmiş, Ebû Dâvud'un ondan hadis almaktan kaçındığı, Ebû Zur'a ile Ebû Hâtim'in onu terkettiği, rivâyetleri üzerinde büyük tahribatlar yapan bir verrâkı bulunduğu da nakledilmiştir. Bu rivâyetin diğer bir özelliği de, İbn Ebî Şeybe'nin bu rivâyeti Hz. Peygamber'e kadar dayandırmayıp, İbn Abbâs'a ait bir söz olarak nakletmiş olmasıdır (*mevkûf haber*).

Görüldüğü üzere, her iki rivâyetin de sıhhati konusunda bir takım sıkıntılar yaşadığı âşikardır. Bütün bunlara rağmen İbn Hazm (456/1063) iki rivâyetten bir metin ("*kim Kur'ân hakkında re'yi ile konuşursa, cehennemdeki yerine hazırlansın*") inşâ ederek,⁷⁵ çok rahat bir biçimde "müellifin de dediği gibi

Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-Fiker*, tahk.: Muhammed Nizâr Temîm-Heysen Nizâr Temîm, Beyrut 1415, ss. 741-742.

74 *Garîbin* eşanlamlısıdır. İsnâdın herhangi bir yerinde râvisi tek kalmış haber olup, *ferd-i mutlak* olarak da kullanılmaktadır. Ferd-i mutlakta, bazen tek kalan râviden hadisi alan râvinin de tek kaldığı ve bunun bütün râviler boyunca ya da çoğunda devam ettiği görülür (tıpkı bizim incelediğimiz rivâyet örneğinde olduğu gibi). Bkz. Koçyiğit, *Hadis Terimleri*, ss. 126-128.

75 Bu tip metin inşâlarına bazı tefsirlerde de rastlanılmaktadır. Örneğin bkz. Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân fi Te'vîli'l-Kur'ân*, Beyrut 1992, c. I, s. 58; Ebû

sahihtir"⁷⁶ diyebilmiştir. İhtiyatı elden bırakmayan Suat Yıldırım ise, "re'yle tefsiri men'eden hadislerin ekserisinin isnadı münakaşalıdır" değerlendirmesini yapmıştır.⁷⁷

I.3.3. Burada bir noktaya daha değinerek, rivâyetlerin değerlendirmesi bölümünü kapatacağız. Her iki rivâyet te en-Neseî'nin *es-Sünenü'l-Kübrâ* adlı eserinde geçmekte, ancak bugün Kütüb-ü Sitte arasında sayılan meşhûr *es-Sünen*'inde bulunmamaktadır. Burada hadis edebiyatı tarihinden bir kesit sunmak istiyoruz. Şöyle ki: en-Neseî *es-Sünenü'l-Kübrâ*'yı yeni bitirmişti. Devrin (Remle) emirlerinden birisi ona şunu sormuş: "Bu eserinizdeki hadislerin hepsi sahih midir?" en-Neseî: "Hayır, sahih te var hasen de" diye cevap vermiş. Bunun üzerine Emir ona: "En üst derecedeki sahih hadislerinizi benim için ayrı bir kitapta toplayınız" diye istirhamda bulunmuş; bu hâdisenin peşinden en-Neseî de, ilk eserinde *ma'lûl olduğu iddia edilen bazı hadisleri terkederek, en üst derecedeki sahih hadisleri bir araya getirip (es-Sünenü's-Suğrâ) el-Müctebâ*'yı telif etmiştir ki, Kütüb-ü Sitte arasında adı geçen eser de budur.⁷⁸

Bu bağlamda değinilmesi gereken bir diğer mesele de, en-Neseî'nin *Kitâbu't-Tefsîr* adlı çalışmasının müstakil bir çalışma mı, yoksa *es-Sünenü'l-Kübrâ*'nın bir bölümü mü olduğu yönündeki tartışmalardır. Yapılan araştırmalar sonucu, *Kitâbu't-Tefsîr* adlı çalışmanın *es-Sünenü'l-Kübrâ*'nın bir bölümü olduğu yönündeki görüş tercih edilir bulunmuştur.⁷⁹

II. Rivâyetin Metin Tenkidi Açısından İncelenmesi

Sağlıklı bir sonuca varabilmek için, rivâyetin metin tenkidi yönünden incelenmesini; re'y ile Kur'an'ın tefsir edilip edilemeyeceği, re'y ile Kur'an'ın tefsir edilmesini yasaklayan rivâyetleri besleyen tarihsel arkaplan ve bu rivâyetlerin okunma/okunuş biçimleri şeklinde olmak üzere birkaç safhada ele alacağız.

Muhammed Huseyin b. Mes'ûd el-Bağavî, *Maâlimu't-Tenzîl*, tahk.: Muhammed Abdullah Nasr, Riyad 1993, c. I, s. 45; el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, c. I, s. 32.

76 Ali b. Ahmed b. Hazm, *Mulahhasu İbtâli'l-Kiyâs ve'r-Re'y ve'l-İstihân ve't-Taklîd ve't-Ta'lîl*, tahk.: Saîd el-Afgânî, Dimaşk 1960, s. 56.

77 Suat Yıldırım, *Peygamberimizin Kur'an'ı Tefsiri*, İstanbul 1983, s. 23. İsnadlar hakkındaki cerh değerlendirmeleri için ayrıca bkz. Abdurraûf el-Munâvî, *Feydu'l-Kadîr Şerhu'l-Câmi's-Sağîr*, Beyrut, ts., c. I, s. 132.

78 Bkz. Ahmed b. Şuayb en-Neseî, *es-Sünen*, İstanbul 1992, c. I, s. 5 (es-Suyûtî'nin mukaddimesi); Abdulazîz b. Şâh Veliyyullah ed-Dehlevî, *Bustânü'l-Muhaddisîn*, çev.: Ali Osman Koçkuzu, Ankara 1997, s. 200; Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 86; S Kemal Sandıkçı, *İlk Üç Asırda İslam Coğrafyasında Hadis*, Ankara 1991, s. 332.

79 Bkz. Ahmed b. Şuayb en-Neseî, *Tefsîru'n-Neseî*, tahk.: Sabri b. Abdulhâlık eş-Şâfiî, Beyrut 1990, c. I, s. 96 (muhakkiklerin değerlendirmesi).

II.1. Re'y İle Kur'ân'ın Tefsir Edilip Edilemeyeceğinin Delilleri

Burada, re'y ile Kur'ân'ın tefsir edilip edilemeyeceğini söyleyenlerin görüşlerini özet olarak vereceğiz. Zira asıl konumuz, bu delillerin tek tek açıklanması ya da eleştirilmesi değil, bu delillerden sadece birisi olarak ileri sürülen sözkonusu rivâyetin okunuşu ve eleştirisidir.

II.1.1. Re'y İle Kur'ân'ın Tefsir Edilemeyeceğini Söyleyenlerin Delilleri

Re'y ile Kur'ân'ın tefsir edilemeyeceğini söyleyenlerin gerekçeleri şunlardır:⁸⁰

1. Re'y ile tefsir, Allah'a karşı bilmeden (biğayri ilmin) söz söylemedir, böyle bir şey ise yasaklanmıştır; dolayısıyla re'y ile tefsir etme de yasak edilmiştir. Re'y ile tefsirde bulunan müfessir, Allah'ın kasetmiş olduğu mânâya isâbet ettiğini kesinlikle bilemez ve söyledikleri şeyler de zandan öteye geçemez. Zanna dayanarak bir şey ileri sürmek ise, Allah'a karşı bilgisizce söz etmekle aynı anlama gelmektedir. Bu bağlamda Allah Teâlâ'nın da Kur'ân'da şöyle buyurduğu ifade edilmiştir: "*Bilmediğin bir şeyin ardına düşme...*" (el-İsrâ, 17/36).

2. Bu husustaki diğer bir dayanak da şu âyettir: "*Biz sana da zikri (Kur'ân'ı) indirdik ki, kendilerine indirileni insanlara açıklayasın, tâ ki düşünüp öğüt alsınlar*" (en-Nahl, 16/44). Bu âyete göre, Hz. Peygamber'den başka hiçbir kimsenin Kur'ân'ın mânâlarını açıklamak hususunda yetkisinin olmadığı anlaşılmaktadır.

3. Re'y ile tefsirin câiz olmayacağı noktasında Kur'ân âyetlerinden başka, Hz. Peygamber'den nakledildiği söylenen şu rivâyetler de ileri sürülmüştür: "*Kim bile bile bana yalan isnad ederse cehennemdeki yerine hazırlansın. Kim Kur'ân hakkında kendi re'yi ile konuşursa, o da cehennemdeki yerine hazırlansın*"; "*kim Kur'ân hakkında kendi re'yi ile söz söylese, isâbet etmiş olsa bile hatadadır*".

4. Bu bağlamda ileri sürülen diğer bir iddia da şudur: Sahâbe ve tâbiûndan olan kimi âlimlerin ifadelerinden ve açıklamalarından anlaşılmaktadır ki, onlar, Kur'ân tefsiri olgusunu çok önemli bir uğraş olarak görmüşler ve bu yönde kendi kişisel görüşleriyle söz etmekten sakınmışlardır.

II.1.2. Re'y İle Kur'ân'ın Tefsir Edilebileceğini Söyleyenlerin Delilleri

Bu görüşü savunanlar da şu delilleri ileri sürmüşlerdir:⁸¹

1. İlk delil, re'y ile Kur'ân tefsirinin câiz olmayacağını söyleyenlerin de yaptığı gibi, Kur'ân'dan âyetler getirmektir. Örneğin; "*halbuki onu elçiye ve*

80 ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn*, c. I, ss. 256-262.

81 ez-Zehebî, *et-Tefsîr*, c. I, ss. 262-263.

aralarında buyruk sahiplerine götürselerdi, içlerinden işin içyüzünü araştırıp çıkaranlar, onun ne olduğunu bilirlerdi" (en-Nisâ, 4/83); "sana bu kutsal kitabı indirdik ki, âyetlerini düşünsünler ve sağduyu sahipleri öğüt alsınlar" (Sâd, 38/29); "Kur'an'ı (n anlamını) düşünmüyorlar mı?" (Muhammed, 47/24).

2. Re'y ile tefsir câiz olmasaydı, içtihat ta câiz olmazdı; halbuki içtihat kapısı açıktır. Müçtehit, isâbet te etse hata da etse mükâfatlandırılacaktır.⁸²

3. Sahâbe bir taraftan Kur'an'ı okurken, diğer taraftan da Kur'an'ın tefsirinde farklı görüşleri benimsiyordu. Zira bilinmektedir ki, sahâbe yapmış olduğu tefsirde, sadece Hz. Peygamber'den duymuş olduklarıyla yetinmiyordu.⁸³ Çünkü Rasûlullah onlara Kur'an'ın tamamının değil de bir kısmının açıklamasını yapmıştı. Açıklama yapmadığı noktalarda, sahâbe kendi akılları ve içtihatlarıyla bir sonuca varıyordu. 4. Hz. Peygamber Abdullah b. Abbâs için; "Allahım! Onu dinde fakih kıl ve ona te'vili öğret" diye dua etmiştir. Eğer te'vil, sadece rivâyet ve nakille sınırlandırılmış olsaydı, böyle bir duanın İbn Abbâs için tahsis edilmesinin ne yararı olurdu.⁸⁴ O halde, İbn Abbâs için sözkonusu edilen te'vilden kasıt, nakl ve rivâyetten başka bir meseledir ki, bu da re'y ve içtihatla Kur'an'ı tefsir etmek anlamına gelmektedir.

II.2. Re'y İle Kur'an'ın Tefsirini Yasaklayan Rivâyetleri Besleyen Arkaplan

II.2.1. Kaynaklarımızda, genel anlamda re'y karşıtlığı ve özel anlamda da Kur'an'ın re'y ile tefsir edilemeyeceği yönündeki anlayışları yansıtan bir takım rivâyetler nakledilmiştir. Öncelikle bu rivâyetlerden kimilerine değinmek, konumuz açısından yararlı olacaktır.

Hz. Ebû Bekir'in, "Allah'ın kitabı hakkında bilgisizce konuşsam, hangi gök beni gölgelendirir ve hangi yer de beni taşır"⁸⁵ dediği nakledilmiştir. Hz. Ömer, Kur'an'ı yorumlanması gereken anlamının dışında yorumlayanları eleştirmiştir.⁸⁶ Bu anlamda bir de hadis rivâyet edilmiştir. Bu rivâyete göre Hz.

82 Bkz. Abdurrahmân b. Abdurrahim el-Mubârekfûrî, *Tuhfetu'l-Ahvezî bi Şerhi Câmi'i't-Tirmizî*, Beyrut 1990, c. VIII, s. 226; Cerrahoğlu, *Kur'an Tefsirinin Doğuşu*, s. 109.

83 Bkz. İbnu'l-Esîr, *Câmiu'l-Uşûl*, c. II, s. 4; el-Kurtubî, *el-Câmi'*, c. I, s. 33.

84 Bkz. İbnu'l-Esîr, *age*, c. II, s. 4; el-Kurtubî, *age*, c. I, s. 33.

85 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, c. X, ss. 512-513. Bu rivâyet, senesinde bulunan İbrahim et-Teymî ile Hz. Ebû Bekir arasında inkitâ' (kopukluk) sözkonusu olduğu için munkatî' sayılmıştır. Bkz. Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Beyrut 1990, c. IV, s. 474. Nasr Hâmid Ebû Zeyd de bu söz bağlamında şöyle demektedir: "Üzülerek belirtmeliyim ki, bunlar, te'vil karşıtı bir bağlama kaydırılmak suretiyle anlamı tahrif edilmiş sözlerdir". Bkz. Nasr Hâmid Ebû Zeyd, "Tarihte ve Günümüzde 'Kur'an Te'vili' Sorunsalı", çev.: Ömer Özsoy, *İslâmi Araştırmalar*, c. 9, sayı: 1-2-3, Ankara 1996, s. 26.

86 İbn Abdilberr Ebû Ömer Yûsuf en-Nemerî, *Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fadlihî ve mâ yenbağî fi Rivâyetihî ve Hamlihî*, tahk.: Ebu'l-Eşbâl ez-Zuheyrî, Riyad 1994, c. II, ss. 1202, 1204.

Peygamber, “*ümmetinin geleceği hakkında üç şeyden korktuğunu*” söylemiştir. Bu üç şeyden birisi de, “*Kur’ân’ı, içermediği şekilde yanlış yorumlarla tefsir eden kimselerin ortaya çıkması*”dır.⁸⁷

Yine nakledildiğine göre, birisi mushafındaki her âyetin yanına ilgili âyetin tefsirini de yazarmış; Hz. Ömer bunu duyunca o kişiyi çağırılmış ve yazdıklarını kestirmiştir.⁸⁸ Ebû Vâil’e (83/702) Kur’ân hakkında bir şey sorulduğu, fakat onun cevap vermek yerine, “Allah ne istediğini söylemiştir (kastedtiği şeye isâbet etmiştir)” dediği⁸⁹ nakledilmiştir. Saîd b. el-Müseyyib’e (93/711) Kur’ân’daki bir âyetin tefsiri sorulmuş, o da Kur’ân hakkında hiçbir şey söylemeyeceğini ifade etmiş, kimi zamanlarda da bu tip soruları duymazdan gelmiştir. Ayrıca Saîd’in, bilinen konular dışında Kur’ân hakkında konuşmadığı da rivâyet edilmiştir.⁹⁰ Birisi, tefsir alanında tâbiûnun en çok bilgi sahibi olan Saîd b. Cübeyr (95/713)’den kendisi için bir Kur’ân tefsiri yazmasını istemiş ve Saîd de ona: “Benim bir tarafımın yok olup gitmesi (kötürüm olmam), bana böyle bir şeye girişmemden daha hoş gelir” demiştir.⁹¹ İbrahim en-Nehaî’nin (96/714) Kur’ân hakkında konuşmayı hoş karşılamadığı⁹² ve Kâsım b. Muhammed’in (107/725) de Kur’ân’ı tefsir etmediği⁹³ rivâyet edilmiştir. Şa’bî de Kur’ân, rûh ve re’y hakkında ölene kadar konuşmayacağını belirtmiştir.⁹⁴

Bu bağlamda Ebû Kılâbe’nin (276/889) de, “Kur’ân hakkında re’yinle konuşma”⁹⁵ dediği nakledilmiştir ki, bu ifadenin geçtiği aynı yerde, Ebû Kılâbe’nin bid’attan sakındıran bir ifadesi de rivâyet edilmiştir. Bu da demek oluyor ki, konuşulması yasaklanan re’y, “*bid’at*” kavramının anlam alanı ile

87 Ebû Dâvud Suleyman b. el-Eş’as es-Sicistânî, *Kitâbu'l-Merâsîl*, tahk.: Şuayb el-Arnâvut, Beyrut 1988, s. 358. Benzer bir rivâyet için ayrıca bkz. Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, c. IV, ss. 146, 155-156.

88 İbn Ebî Şeybe, *age*, c. X, s. 513. Nabia Abbott’un vermiş olduğu bilgiye göre, Hz. Ömer muhtemelen, müteşâbihâtla ilgili olarak yapılan tefsir malzemesini yırtmıştır. Yoksa Ömer’in bu eyleminin, bütün tefsir türlerine karşı kesin bir karşıtlıktan kaynaklandığını söylemek mümkün değildir. Nabia Abbott, “Tefsirin Erken Dönem Gelişimi”, çev. : Mehmet Akif Koç, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Der.*, c. XLIII, sayı: 2, Ankara 2002, s. 455.

89 İbn Ebî Şeybe, *age*, c. X, s. 513.

90 et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. I, ss. 62-63.

91 Ahmed b. Muhammed b. Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zemân*, tahk.: İhsan Abbas, Beyrut 1977, c. II, ss. 371-372, nr. 261.

92 İbn Ebî Şeybe, *age*, c. X, s. 512.

93 ez-Zehebî, *Siyer*, c. V, s. 59.

94 et-Taberî, *age*, c. I, s. 63.

95 Hibetullah b. Hasen el-Lâlekâî, *Şerhu Usûli İ'tikâdi Ehli's-Sunne ve'l-Cemâa*, tahk.: Ahmed b. Sa'd b. Hamdân el-Ğâmid, Riyad 1997, c. I, s. 152.

örtüşmektedir. Bir adım daha ileri giderek, Ebû Kılâbe'nin ifadesinde sözü geçen "re'y" in, *politik ve dogmatik eğilimli inanç* olarak da anlamlandırılabilceğini söylemek mümkündür. Şunu da belirtmek gerekir ki, re'y kavramına karşı olumsuz bir tavır takınılmasının muhtemel nedenlerinden birisi, re'yin özellikle de bid'at fırkaları bağlamında *sünnî ekolün karşıtı* nitelenmesi anlamında kullanılmış olmasıdır.⁹⁶

Ahmed b. Hanbel, gerek Allah ve gerekse Allah'ın kitabı hakkında bilgisizce konuşanları ve müteşâbihleri istedikleri gibi yorumlayanları kınamıştır.⁹⁷ Bir başka rivâyette de Ahmed b. Hanbel'in şöyle dediği nakledilmiştir: "Üç çeşit kitabın aslı yoktur. Bunlar; meğâzî, melâhim ve tefsir (kitaplarıdır)". Bir yoruma göre bu ifadelerden kasıt, sahih olduklarına güvenilmediğinden, musannıflarının durumu iyi olmadığından, nakledenlerinin dürüst sayılmadığından ve hikâyecilerin eklentileri çokça bulunduğundan ötürü bu üç tür kitaptaki bilgilere karşı duyulan güvensizliktir.⁹⁸ Dolayısıyla o, bu üç alanda nakledilen rivâyetleri problemli bulmaktadır. Belki de bu noktada, tefsire ilişkin rivâyet malzemesinin genel karakterinin zayıf olduğu da söylenebilir.⁹⁹

İbn Abdilberr (463/1070) de *Câmiu Beyâni'l-İlm* adlı eserinde, "sünneti bilmeksizin Kur'an'ı te'vil eden ve(ya) Kur'an hakkında düşünce üreten kimse" başlığı altında şu bilgiyi vermiştir: "Bid'at ehl-i sünneti terkederek, sünnetin açıklamalarının aksine Kur'an'ı te'vile girişince, hem kendileri sapıttılar hem de başkalarını saptırdılar. Biz bu tür aşırılıklardan Allah'a sığınırız".¹⁰⁰

II.2.2. Selefin, tefsir noktasında dikkatli davranmayı salık veren bu uyarıcı ifadelerinden, Kur'an'ın re'y ile tefsir edilemeyeceği yönünde bir yorum çıkarmak, biraz zorlayıcı olsa gerektir. Söz konusu rivâyetleri, *selefin bildikleri*

96 Re'y kavramının itikat/inanç anlamında kullanıldığına ilişkin olarak ayrıca bkz. Kadir Gürler, "Re'y Kavramının Etimolojik Düzeni ve Kavramsal Gelişimi", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Der.*, c. 1, sayı: 2, Çorum 2002, ss. 177-179.

97 Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *er-Redd ale'l-Cehmiyye ve'z-Zanâdika*, tahk.: İsmâil el-Ensârî, yy., ts. (*Kitâbu's-Sunne* ile birlikte), s. 14. Nakledildiğine göre Hz. Ebû Bekir de, Allah'ın murâdından başka bir mânâya gelebilir endişesiyle, müteşâbih âyetleri tefsir etmekten kaçınmıştır. Bkz. Muhammed b. Muslim b. Kuteybe, *Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadîs*, çev. : M. Hayri Kırbaoğlu, İstanbul 1989, s. 94. Nabia Abbott ta bu gerçeğe, "dindar sünnî çevrelerde müteşâbihâtü'l-Kur'an'ın tefsirine karşı güçlü bir muhalefet kesinlikle mevcuttu" diyerek değinmiştir. Bkz. Abbott, *agm*, s. 457.

98 el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li Ahlâki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'*, tahk.: M. Accâc el-Hatîb, Beyrut 1994, c. II, s. 231. Krş. ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, c. II, s. 292.

99 Krş. Mehmet Akif Koç, *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri*, Ankara 2003, s. 150; Abbott, *agm*, s. 456..

100 İbn Abdilberr, *Câmiu Beyâni'l-İlm*, c. II, s. 1199.

konularda söz söyleyip yorum yaptıkları (re'y), bilmedikleri hususlarda ise söz söylemeyi hüner saymadıkları biçiminde okumak daha sağlıklı olacaktır. Örneğin; Hz. Ebû Bekir'e kelâle hakkında sorulunca; "size bu konuda kendi re'yimle cevap vereceğim; eğer doğru ise Allah'tan, hatalı ise benden ve şeytandandır" diye yanıtlamıştır.¹⁰¹ Hz. Ömer de Hz. Osman'a: "Dede (nin mirası) hakkında bir re'ye bulundum; eğer ona uymayı uygun görürseniz, uyunuz" demiş, Osman da ona: "Senin görüşüne uymak rüştür; Ebû Bekir'in görüşüne uymak ise daha bir başka güzeldir!" demiştir.¹⁰² Bu iki örnekte görülmektedir ki, Ebû Bekir ve Ömer Kur'ân'da tam olarak açıklığa kavuşturulmamış iki meselede kendi re'ilerine başvurarak çözüm arama yolunu benimsemişlerdir.

Ayrıca bu bağlamda şu örnekleri de verebiliriz: Mesrûk b. el-Ecda' (63/682), Abdullah b. Mes'ûd'un kendilerine Kur'ân'dan sûreler okuduğunu, bu okudukları hakkında hadisler rivâyet ettiğini ve daha sonra da gün boyunca okuduğu sûreleri tefsir ettiğini söylemiştir. Yine Mesrûk'un, bir âyetin tefsiri için çeşitli yerlere (örneğin Basra) yolculuk yaptığı da nakledilmiştir.¹⁰³ Ebû Vâil Şakîk b. Seleme (83/702), İbn Abbâs'ın hac mevsiminde insanlara çeşitli sûreleri tefsir ettiğini bildirmiştir. "Bilgisi olmadan Kur'ân hakkında söz eden cehennemdeki yerine hazırlansın" rivâyetini İbn Abbâs'tan naklettiği söylenen Saîd b. Cubeyr (95/713) de, Kur'ân okuyup ta tefsirini yapmayı, âmâ ya da bedevî bir kimseye benzetmiştir.¹⁰⁴ Mücâhid (103/721) de İbn Abbâs'tan öğrendiği tefsir örneklerini kaleme almıştır.¹⁰⁵

Mücâhid, İbn Abbâs'ın görüşlerinin daha sonraki nesillere aktarılmasında önemli bir görev üstlenmiştir. Ancak bu önemli misyonu, onun, tefsire ilişkin yegane katkısı değildir. Çünkü onun kendine mahsus bir tefsiri de bulunmaktaydı. Pek çok âyetin tefsirinde, İbn Abbâs'ın Mücâhid kanalıyla ulaşan görüşlerine rastlayabiliriz. Dikkat çekici olan ise, daha sonra Mücâhid'in aynı konuda farklı bir görüşünün yer almasıdır. *Mücâhid sade bir nakilci olsaydı, hem de İbn Abbâs'ın tefsiri ortadayken görüş beyan etmezdi.* Mücâhid'in İbn Abbâs'ın tefsirine rağmen görüş beyan edebilmesinin gözden kaçırılmaması gereken farklı bir boyutu daha vardır. Bu durum, hicri I. asrın sonlarına doğru sahâbe ve tâbiûn düzeyinde gerçekleşen ilmî faaliyetlerin karakterine ışık tutmaktadır. *Mücâhid'in, hocasına rağmen fikrini beyan edebilme cesareti, hocasının hazırladığı özgür ilmî ortamdan kaynaklanmış olmalıdır.* Mücâhid'in kendini çok özgür hissettiği anlaşılmaktadır. Öyle ki o, güzel bir görüş (re'y) serdetmeyi,

101 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, c. XI, ss. 415-416; Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî, *es-Sünen*, İstanbul 1992, 21.el-Ferâiz, 26 (c. II, s. 662); İbn Kuteybe, *Te'vîl*, ss. 94-95.

102 ed-Dârimî, *age*, el-Mukaddime, 52 (c. I, s. 122); Abdurrazzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef*, tahk.: Habîburrahmân el-A'zâmî, Beyrut 1983, c. X, ss. 263-264.

103 el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmî'l-Kur'ân*, c. I, s. 26.

104 et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. I, ss. 60-61. Benzer bir rivâyet te İyâs b. Muâviye'den (121/738) nakledilmiştir. Bkz. el-Kurtubî, *age*, c. I, s. 26.

105 et-Taberî, *age*, c. I, s. 65.

ibadetlerin en makbulü sayabilecek kadar fikir hürriyetinden yanadır.¹⁰⁶

Selefin, bildikleri hususlarda yorum yaptıkları ve bilmedikleri noktalarda da söz söylemeyi hüner saymadıkları bağlamında Abdullah b. Abbâs'la ilgili şu anekdotu da vermeden geçemeyeceğiz: Birisi İbn Abbâs'a, "göklere kadar bütün mevcûdâtı O düzenleyip yönetir; ve sonunda tümü, sizin hesabınızla bin yıl kadar süren bir günde (yargılanmak üzere) O'na yükselir" (es-Secde, 32/5) âyetindeki günün mâhiyetini sorunca, İbn Abbâs ona, "melekler ve ruh, miktarı ellibin yıl süren bir gün içinde O'na çıkar" (el-Maâric, 70/4) âyetini okumuş, bunun üzerine soru soran da: "Ben sana bu günü haber vermen için soruyorum, sen bana başka bir gün daha söylüyorsun" deyince İbn Abbâs: "Bu, Allah'ın kitabında zikrettiği iki gündür ki, onu ancak Allah bilir" demiş ve Allah'ın kitabında *bilmediği bir şey hakkında konuşmayı* hoş karşılamamıştır.¹⁰⁷

Ehl-i hadisten olan ve kendisinin bir nâkilci/zâmile olduğunu belirten¹⁰⁸ Matarr el-Verrâk (129/746), "... eğer doğru iseniz bundan önce inmiş olan bir kitap ya da bir bilgi kalıntısı getirin" (el-Ahkâf, 46/4) âyetinin isnâda/sened işaret ettiğini¹⁰⁹ belirtirken de, apaçık bir şekilde kendi görüşüyle (re'y) bir yorumlamada bulunmuştur. Bütün bunları destekler nitelikte el-Evzâî (157/773) de, "Rasûl size ne verdiyse onu alınız" (el-Haşr, 59/7) ve "her kim Rasûl'e itaat ederse, Allah'a itaat etmiştir" (en-Nisâ, 4/80) âyetlerinin, re'y ile Kur'an'ın tefsir edilebileceğine işaret ettiğini belirtmiştir.¹¹⁰

Re'y ile tefsir faaliyeti sahâbe döneminde mevcuttu. Onların, bir âyeti sebab-i nüzûlüne dayanarak tefsir etmeleri, bir esasa dayanarak tefsir gibi görünüyorsa da, onların hükümlerle vâkıâlar arasında bir münasebet kurmak gibi bir durum karşısında kalmaları yine onların görüşlerine bırakılmıştır. Bu bakımdan, sahâbe arasında sebab-i nüzûllerde bile bir ittifak meydana gelmemiştir. Tâbiûn dönemi âlimlerinin re'y ile tefsirlerinde takip ettikleri yol da, sadece kendi fikirleri değil, içinde buldukları toplumun tasavvurâtını, hârîka ve hurâfelerle birlikte aksettirmeleriydi.¹¹¹ İlk üç yüzyılın tefsir anlayışını

106 Koç, *Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri*, s. 71.

107 Bkz. el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Mustedrek ale's-Sahîhayn*, tahk.: Mustafa Abdulkadir Atâ, Beyrut 1990, c. IV, s. 652.

108 Bkz. el-Hatîb, *el-Câmi' li Ahlâki'r-Râvî*, c. II, s. 153; İbn Abdilberr, *Câmi'*, c. II, s. 1020.

109 Hasan b. Abdurrahman er-Râmehurmûzî, *el-Muaddisu'l-Fâsil beyne'r-Râvî ve'l-Vâî*, tahk.: M. Accâc el-Hatîb, Beyrut 1984, ss. 209-210; el-Hatîb el-Bağdâdî, *Şerefu Ashâbi'l-Hadis*, tahk.: Mehmed Said Hatiboğlu, Ankara 1991, s. 39; el-Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdu'l-İlm*, tahk.: Yûsuf el-Işş, Dumaşk 1974, s. 71.

110 el-Hatîb, *el-Kifâye*, s. 31.

111 Cerrahoğlu, *Kur'an Tefsirinin Doğuşu*, s. 107. Ayrıca bkz. İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, Ankara 1988, c. II, s. 132.

kısaca değerlendiren aşağıdaki ifadeleri de referans olarak kabul ederek, az önce geçen tefsir karşıtı kimi rivâyetleri eleştirel bir bakış açısıyla yeniden düşünmek/okumak gerekir:

Tâbiûn döneminde içerik ve biçim yönlerinden başkalaşan tefsir, toplumun genişlemesine paralel olarak kavram açısından da genişlemeye devam ediyordu. Bu, çok tabii bir durumdur. Çünkü, toplumla mukaddes kitap arasında dil birliği vardı. Kur'ân âyetleri, Kur'ân'daki bağlamları dikkate alınmaksızın hayatın çeşitli kademelerinde yer bulabiliyordu. Bir tâbiûnin vefat ederken bir âyeti okuması, daha sonra o âyetin tefsirinde yer bulabiliyor, nükteli bir sohbet anında ortama uygun düşen bir âyetin zikredilmesi tefsir kapsamına alınıyordu. Yani tefsir, artık sadece âyetleri anlama çabası olarak görülüyordu. Belki de bu durum, Şu'be b. el-Haccâc (160/776)'ın, tâbiûnden gelen tefsir rivâyetleri karşısındaki tavrının sebebini açıklamaya yardımcı olabilir.¹¹²

Tarihsel süreçte ortaya çıkan yeni yorumlar, genellikle kuşkuyla karşılanmış ve olumsuz bir tavır takınılmış; yeni yaklaşımlar genellikle toplumun çoğunluğu tarafından olumsuz tepkiyle karşılanmıştır.¹¹³ Kur'ân'ın yorumu bağlamında ciddi ihtilaflara neden olan ve siyasi bağlantısı da bulunan muhkem-müteşâbih, mübhemât, âmm-hâss, halku'l-Kur'ân, ru'yetullâh ve te'vil konuları bu türdendir. Örneğin, Kur'ân'daki müteşâbihler, sadece mezhepler arasındaki önemli ihtilaflardan birisi değil, aynı zamanda müslümanlar arasında Kur'ân'ın anlaşılması sürecinde ilk ihtilaf noktalarından ve orta yolu izleyen çevrelerde tefsire karşı olumsuz tavır takınılmasına neden olan konuların başında gelmektedir.¹¹⁴

Çeşitli fırkaların Kur'ân'ı kendi ilkeleri, çıkarları ve gelecekleri için yorumlamaları veya âyetleri öyle anlamaları, Kur'ân tefsirinin kişisel tercihlere boyun eğmesi anlamına gelir. Bunu, kutsal metnin âdeta yorumcunun elinde oyun hamuru konumuna düşmesine benzetebiliriz. İdeolojik okumanın en ürkütücü tarafı da burası olmalıdır.¹¹⁵ Kur'ân'ın metinlerini yorumlayan yorumcunun rolü, metni kişisel ve mezhebî isteklere boyun eğdiren bir araca dönüştürecek nitelikte mutlak değildir. Diğer bir deyişle ifade edecek olursak, metin, eli kolu bağlı bir nesne, yorumcu da özgür, bağımsız bir özne değildir. Bu anlamda metin, dilsel ve anlamsal verilerine bakılmaksızın ve bağlamını dikkate almadan, yorumcunun ideolojisine hizmet eden bir araca dönüştürülemez.¹¹⁶

112 Koç, *Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri*, s. 133.

113 Watt ta bu gerçeğe (ilk dönemleri kastederek), “yeni olan herhangi bir şey kuşkuyla kullanılmaya açıldı” diyerek değinmiştir. Bkz. W. Montgomery Watt, *İslâmî Hareketler ve Modernlik*, çev. :Turan Koç, İstanbul 1997, ss. 25-26.

114 İsmail Çalışkan, *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci*, Ankara 2003, ss. 49-50.

115 Çalışkan, *age*, ss. 143-144.

116 Mevlüt Erten, “Mübhemâtü'l-Kur'ân ve Fırkalar (İdeolojik Tefsir)”, *EKEV Akademi Dergisi*, Ankara 2001, c. 3, sayı: 1, ss. 83-84. Kur'ân metninin, yorumcunun ideolojisine hizmet eden

II.2.3. Bu noktada değinilecek bir başka husus da, *isrâiliyyâta* ilişkin bilgi ve yorumların çoğunlukla tâbiûn döneminde başlamış olmasıdır. Zira isrâiliyyâta yönelik bilgiler, sahâbeden daha çok tâbiûn tarafından rivâyet edilmiştir.¹¹⁷

Me'sûr tefsirin çoğunluğu, bazı yahûdi ve İran kökenli insanlara dayanır. Bazı sahâbiler, müslüman olmalarından önce kitap ehli kimselerle temas halinde idiler. Onlardan duydukları hikayeleri öğüt için nakletmekte bir sakınca görmediler. Ayrıca müslüman olan kitap ehli kimseler de bildiklerini anlattılar. Kitap ehli ile ve İranlılarla temas kuran tâbiûnler de onlardan aldıklarını naklettiler. Böylece me'sûr tefsire çok İsrâil hikâyesi, efsane girdi.¹¹⁸

Mücâhid'in (103/721) tefsir hakkında ehl-i kitapla diyalog içerisinde olduğu,¹¹⁹ tâbiûn döneminin, isrâiliyyâta ilişkin bilgileri nakleden önemli bir sîması olan Vehb b. Münebbih'in (114, 116/732, 734), kardeşini kitap satın almak için Şam'a gönderdiği ve kendisine getirilen kitapları arapça olarak açıkladığı,¹²⁰ ayrıca isrâiliyyât türü kitaplardan da bol miktarda nakillerde bulunduğu rivâyet edilmiştir.¹²¹ Mukâtil b. Süleyman (150/767) hakkında söylenen, "Kur'ân hakkındaki bilgisini yahudi ve hıristiyanların kitaplarından aldıklarıyla genişletmiştir"¹²² rivâyetinin de bu bağlamda iyi değerlendirilmesi gerekir. Örneğin, "Allah ölümü ve hayatı yarattı" (el-Mülk, 67/2) âyetinin yorumunda nakledilen, "Allah ölümü ve hayatı iki cisim olarak yarattı; ölümü kara koç şeklinde yarattı; hayatı alaca renkli bir at biçiminde yarattı..."¹²³ türünden pek çok asılsız bilgi, Mukâtil b. Süleyman tarafından dile getirilmiştir. Yine Muhammed b. İshak'ın (151/768) da ehl-i kitaptan birisinden bir takım bilgiler yazdığı ve bunları kendi kitaplarına kattığı nakledilmiştir.¹²⁴

Kaynaklarda ismi anılmayan bir başka hikayeci de, "göğün, açık bir duman getireceği günü gözetle! (Duman), insanları sarar. Bu, acı bir azaptır" (ed-Duhân, 44/10-11) âyetleri hakkında hikaye betimlemeleri yapmış ve uydurduğu hikayelere uygun ortamı bu âyetlerde bulmuştur. Bu rivâyetin ilerleyen safhalarından anlaşıldığına göre, Abdullah b. Mes'ûd böyle bir tefsir

bir araca dönüştürülmesi noktasında ayrıca bkz. Süleyman Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul 1991, c. I, s. 55.

117 es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. II, s. 227. İsrâiliyyât hakkında geniş bilgi için bkz. Abdullah Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyyât*, Ankara 1979.

118 Ateş, *age*, c. I, s. 52.

119 ez-Zehebî, *Siyer*, c. IV, s. 451.

120 el-Hatîb, *el-Câmi'*, c. II, ss. 157-158.

121 ez-Zehebî, *Siyer*, c. IV, s. 352.

122 İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, c. III, s. 14; İbn Hallikân, *Vefeyât*, c. V, s. 257, nr. 733; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. V, s. 526.

123 Ebu'l-Bekâ Muhammed b. Mûsa ed-Demîrî, *Hayâtu'l-Hayevân*, Mısır 1891, c. II, s. 235.

124 el-Hatîb, *el-Câmi'*, c. II, s. 158, 234.

yaklaşımını uygun bulmamış ve bu hikayeciyi, “Ey insanlar, Allah’tan korkunuz! Sizden bir şey bilen bildiğini söylesin; kim de bir şey bilmiyorsa, ‘en iyisini Allah bilir’ desin” diyerek eleştirmiştir.¹²⁵

II.2.4. Değerlendirme

Verilen örneklere bakıldığında, re’y ile Kur’ân tefsirinin hoş karşılanmamasında nelerin etkili olduğu fark edilecektir. Hatta Zeyd b. Eslem’in (136/753), re’yi ile Kur’ân tefsir etmesinden dolayı eleştiriye uğramış olmasından¹²⁶ hareket ederek, re’y ile tefsirde bulunmanın cerh edilmeyi gerektirecek kadar kötü bir işlev olarak nitelendirildiğini dahi söyleyebiliriz. Re’y ile Kur’ân’ın tefsiri aleyhinde olan bu haberlere bakıldığında, insanların tefsirden ya da yorumdan yasaklandığı ve bu davranışın doğru bir şey olmadığı anlayışını taşıyan bir döneme bizi götürmektedir. Bütün bu anlatılanlardan sonra, “Emeviler ve Abbâsiler dönemi, siyasi tefsirin ortaya çıktığı ve siyasal yorumların tefsirlere yansıdığı dönemdir”¹²⁷ değerlendirmesi de, re’y ile Kur’ân’ın tefsir edilmesini yasaklayan rivâyetlerin beslediği ortamların, -deyim yerindeyse- *ideolojik bilgi kirlenmesine* ışık tutacak niteliktedir.

II.2.5. Re’y İle Kur’ân Tefsirini Yasaklayan Rivâyetlerin Okunuş Biçimleri

Re’y ile tefsir yapılmasını yasaklayan rivâyetler hakkındaki yorumlara bakıldığında, genellikle aynı türden değerlendirmeler yapıldığı görülmektedir.

et-Taberî (310/922) re’y ile Kur’ân tefsirini yasaklayan rivâyetleri sıraladıktan sonra, rivâyette sözü edilen “isâbet”in, “şüphesi olmayan, emin” bir kişinin isâbet etmesi değil de, “zan sahibi” bir kimsenin isâbeti olarak değerlendirmiştir.¹²⁸ Allah’ın dini hususunda zan ile konuşan da, Allah’a karşı

125 Bkz. Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, c. I, s. 380; Ebu’l-Huseyin Muslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, İstanbul 1992, 50. Sıfâtü’l-Munâfikîn, 39-40 (c. III, ss. 2155-2157); et-Tirmizî, *es-Sunen*, 44. Tefsîru’l-Kur’ân, 44 (c. V, s. 379). Bilmediği hususlarda kişinin, çok saygın bir davranış olan “bilmiyorum” diyebilme cesaretini gösterebilmesi, sahâbe ve tâbiûn arasında sıkça rastlanılan bir olgudur. Bilmedikleri hususlarda söz söylemeyi hüner saymadıkları bağlamında da değerlendirilebilecek olan bu noktadaki kimi örnekler için bkz. ed-Dârimî, *es-Sunen*, el-Mukaddime, 17, 19, 21 (c. I, ss. 45, 49, 57-58); Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, İstanbul 1992, 11. el-Cum’a, 6 (c. I, s. 213); Muslim, *age*, 50. el-Munâfikûn, 40 (c. III, ss. 2156-2157); et-Tirmizî, *es-Sunen*, 27. el-Ferâiz, 10 (c. IV, ss. 419-429); el-Hatîb, *el-Fakîh*, c. II, ss. 170-172.

126 Bkz. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, c. III, s. 555; ez-Zehebî, *Mizân*, c. II, s. 98; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. II, ss. 231-232.

127 Çalıskan, *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci*, s. 19.

128 Ayrıca burada sözü edilen isâbetin, rastlantısal/tesâdüfî bir isâbet olduğu da belirtilmiştir.

bilgisizce konuşmuştur ve yaptığıyla günah işlemiştir; Allah da böyle bir davranışı haram kılmıştır.¹²⁹

Her ne kadar (et-Taberî) tefsirinin mukaddimesinde salt re'y tefsirini çirkin gördüğünü belirtmişse de, bunu, tefsirinde takip ettiği metoda aykırı düşmeyecek bir anlayışla söylediği âşikardır. Bize göre o, Kur'an'ın ruhuna uymayan yorumlara, câhil kesimin Kur'an âyetlerini istismar etmelerine karşıydı. Aksi takdirde onun çoğu konularda kişisel bir tercihte bulunmasını, hatta rivâyetleri yorumlamasını izah etmek güçleşecektir.... et-Taberî'nin tefsiri hakkında hazırlanmış bir doktora çalışmasına göre, et-Taberî sayesinde, "re'y tefsirinin akla hudut tanımayan görüşüne karşı bir otokontrol kurulmuştur". Yani, aslında et-Taberî'nin salt rivâyetçi olmadığı; sadece akli tefsirin ilkelerini belirlemek için rivâyet malzemesini bir kontrol mekanizması gibi kullandığı belirtilmek istenmiştir. Gerçekten de et-Taberî'nin kişisel insiyatif kullanma konusunda inkar edilemez bir ayrıcalığı vardır.¹³⁰

es-Serahsî (490/1096) ilgili rivâyete değinirken, kendi re'yi ile tefsirde bulunmayı, böyle yapan kişinin bizzat kendisini vahiy sahibi yerine koymasıyla eşdeğer görmüştür.¹³¹ el-Bağavî (516/1122) de, hiçbir bilgisi olmaksızın kendi bildiğine konuşmanın yasaklandığını belirtmiştir.¹³²

İbnu'l-Esîr'e (606/1209) göre bu yasaklamadan kasıt, ya istinbâtı terkederek nakil ve rivâyetle yetinmek; ya da başka bir şeydir (ne olduğunu söylememiştir). Eğer bundan, kişinin Kur'an hakkında sadece rivâyet edilen bilgilerle konuşması hedefleniyorsa, bu bâtil bir görüştür. Zira sahâbe Kur'an'ı tefsir etmiştir, hatta yeri gelmiş bu tefsirde farklı görüşlere bile varmıştır. Çünkü onların bu tefsir bağlamında söylemiş olduklarının hepsi, Hz. Peygamber'den duydukları rivâyetler değildi.¹³³ O halde İbnu'l-Esîr'e göre bu yasaklamayı iki boyutta okumak mümkündür:

Birincisi şudur: Her insanın bir mesele hakkında kendi arzu ve hevesinden kaynaklanan bir görüşü/hükmü vardır ki, Kur'an'ı da bu arzu ve görüşlerine uygun olarak yorumlayabilir. Eğer onun bu arzu ve görüşleri olmamış olsaydı, yapmış olduğu bu yorumlar Kur'an'dan çıkarılamazdı. Kimi zamanlarda bu, tıpkı bid'at ehlinin ortaya atmış olduğu bid'atını onaylatmak (tashîh) için bir takım âyetleri yorumlayarak delil getirmesi gibi, bilerek

Bkz. Ali el-Kârî, *Mirkâtu'l-Mefâtih Şerhu Mişkâti'l-Mesâbih*, tahk.: Sıdkî Muhammed Cemil el-Attâr, Beyrut 1994, c. I, s. 491; Ebu't-Tayyib Muhammed el-Azimâbâdî, *Avnu'l-Ma'bûd Şerhu Suneni Ebî Dâvud*, Beyrut 1990, c. X, s. 61; el-Mubârekfûrî, *Tuhfetu'l-Ahvezî*, c. VIII, s. 225.

129 et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. I, s. 59.

130 Koç, *Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri*, s. 89. (Sözü edilen doktora çalışması: A. Hamdi Savlu, *Müfessir Taberî ve Tefsirdeki Metodu*, basılmamış doktora tezi, Ankara 1971).

131 Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, *Usûlu's-Serahsî*, tahk.: Ebu'l-Vefâ el-Afgânî, Beyrut, ts, c. I, s. 127. el-Munâvî de aynı değerlendirmeyi yapmıştır. Bkz. el-Munâvî, *Feydu'l-Kadir*, c. VI, s. 190.

132 el-Bağavî, *Maâlimu't-Tenzil*, c. I, s. 46.

133 İbnu'l-Esîr, *Câmiu'l-Usûl*, c. II, s. 4.

yapılabilir. Halbuki âyetten kastedilen anlamın bu olmadığı pekâlâ bilinmektedir. Kimi zamanlarda bilmeyerek de yapılabilir. Bir çok anlama gelmesi muhtemel olan bir âyet alınır, hevâ ve arzulara göre yorumlanmak suretiyle kendi kişisel re'yi ile Kur'ân tefsir edilmiş olur. Eğer bu kişisel görüşler olmasaydı sözkonusu duruma düşülmeyecekti. Kimi zamanlarda da kişinin doğru bir amacı vardır. Kur'ân'dan, bu amacına uygun bir destek arar; fakat düşündüğü maksatla nâzil olmadığını bildiği bir âyeti delil olarak ileri sürer. Örneğin, insanları katı/merhametsiz kalplilikle mücadeleye çağırarak isteyen birisinin, "Firavuna git! Zira o azmıştır" (Tâ Hâ, 20/24) anlamındaki âyeti delil olarak kullanarak, Firavun'la katı kalpliliği kastedtiği gibi.

İbnu'l-Esîr'e göre re'y ile Kur'ân tefsir edilmesini yasaklayan rivâyetlerin okunabileceği *ikinci boyut* ta; ihtisar, hazf, takdim, te'hir gibi bir takım teknik bilgileri, nakle başvurarak işin uzmanından öğrenmeksizin, Kur'ân'ın zâhirine takılarak Arapça lafızlarıyla tefsir edilmesi girişimidir. İşte kim, gerekli şartları taşımadan, salt Arapça bilgisine dayanarak Kur'ân'dan hükümler çıkarmaya/yorumlamaya çalışırsa, çok hata etmiş ve hadiste sözü edilen re'yi ile Kur'ân'ı tefsir edenlerin grubuna dâhil edilmiş olur.¹³⁴

Tefsir usûlündeki çabası hür beşerî katkıyı tefsirden uzak tutmaya dayanan¹³⁵ İbn Teymiye'ye (728/1327) göre ise, bir kimse Kur'ân hakkında kendi re'yi ile konuşursa, bu kimse, hakkında bilgisi bulunmadığı bir konuda kendisini zorlamış ve emrolunmadığı bir yola girmiş olur. Bu kimse doğru mânâyâ isâbet etse bile, mutlaka hata etmiş sayılır. Çünkü işi kendi konusunda yapmamıştır; yani bilmediği bir mevzuda konuşmuştur. Bu, tıpkı insanlar arasında bilmeden ve cehâletine dayanarak hüküm vermeye kalkışan gibidir; böyle bir kimse cehennemdedir. Bizzat verdiği hüküm doğru da olsa, durum değişmez. Ancak bir farkla ki, bunun cezası hata edenlere göre daha hafiftir.¹³⁶

el-Kâfiyeci (879/1474) de bu rivâyetin terk edilemeyeceğini söylemiştir. Şöyle ki: Sahâbe ve diğer selef ulemâsı, Kur'ân'ın mânâlarından re'y ile hüküm çıkarmışlardır. Çünkü onlar, zikrettikleri her söz için muhkem bir âyet, mütevâtir bir hadis ve ümmetin icmâ'ını bulamamışlardır. Hiçbir kuşku yoktur ki, böyle bir hüküm çıkarma (istinbât) Kur'ân'ın re'y ile tefsiridir. Böyle bir istinbâtın doğru olduğunda icmâ' etmişlerdir. O halde, rivâyette yasak edilen

134 Bkz. İbnu'l-Esîr, *age*, c. II, ss. 4-5. el-Mubârekfûrî, İbnu'l-Esîr'in naklettiği bu bilgileri Nizâmuddin el-Hasan b. Muhammed el-Kummî en-Nisâbü'rî'nin (850/1446) görüşleri [bkz. en-Nisâbü'rî, *Garâibu'l-Kur'ân ve Rağâibu'l-Furkân*, I, 49-50 (et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, Beyrut 1987'nin kenarında)] olarak aktarmıştır. Bkz. el-Mubârekfûrî, *Tuhfetu'l-Ahvezî*, c. VIII, s. 226.

135 Koç, *Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri*, s. 125.

136 İbn Teymiye, *Mukaddime fî Usûli't-Tefsîr*, ss. 46-47.

mesele, herhangi bir delile dayanılmadan yapılan tefsirdir. Yoksa, mütevâtir ve ümmetin icmâ'ı gibi bir takım temellere dayanan te'vil yasak değildir.¹³⁷

Günümüzdeki yaklaşımlar da pek farklı değildir. Örneğin; hadisteki yasaklamadan kastın, müşkilü'l-Kur'an ve müteşâbih gibi, bilinmeleri Hz. Peygamber'den ve sahâbeden gelen rivâyetlerle mümkün olan bir takım konulardaki yasaklamalar olduğu ifade edilmiştir. Yine sözü edilen re'yin, delilsiz olarak keyfî bir şekilde ifade edilmiş bir re'y olduğu da belirtilmiştir.¹³⁸ Kişinin herhangi bir Kur'ânî temele dayanmayan, araştırma mahsülü olmayan ve delillendirilemeyen şahsî görüşü, ister kendi itikat ve kanaatinin mahsülü olsun, isterse müntesibi bulunduğu veya benimsediği bir grubun görüşü olsun farketmez. Bu hadisi yorumlayan âlimlerin çoğu, hadisteki "bira'yihî" kelimesiyle, herhangi bir ilmî araştırmaya dayanmayan, sadece kişinin arzu ve temâyülünün sonucu olan görüşünün kastedildiğini ifade etmişlerdir.¹³⁹ Kur'an'ın gerek lafzı üzerine gerekse lafzın ifade ettiği mânâ üzerine, aklına dayanarak beyanda, yorumda bulunmak Rasûlullah tarafından yasaklanmıştır; bu yorumda isâbet etse bile, şer'î bir ruhsatı olmadığı için hatalı bir iş yapmıştır.¹⁴⁰

Yapılan bu yorumlarda dikkat çeken bir husus vardır ki, o da şudur: Bir çok âlim, "sahih olmak kaydıyla, eğer sahîh ise"¹⁴¹ türünden ifadelerle söze başlayıp, sözkonusu rivâyeti bu şekilde yorumlama yönüne gitmişlerdir. Deyim yerindeyse, ihtiyâtî tedbir koyarak rivâyeti yorumlamışlardır. Örneğin; el-Mâverdî (458/1065) şöyle demiştir: "İlimden nasibi az olan ve bu yönde tecrübesi de zayıf olan bir takım kimseler, bu hadisi zâhirî anlamı üzerine almışlardır. Yine bu kimseler, karineler apaçık olsa bile sahîh bir nakil olmadıkça, içtihatla Kur'an'ın mânâları üzerinde hüküm çıkarmaktan çekinmişlerdir. Eğer bu rivâyet sahîh ise, Kur'an'ı kendi re'ylere göre yorumlayanlar gerçeğe ulaşırsalar dahi, delilleri hatalıdır".¹⁴²

ez-Zerkeşî (794/1391) de el-Beyhakî'nin (458/1065) şöyle dediğini nakletmiştir: "Eğer bu hadis sahîh ise, re'ydin kastedilen de hiçbir delile

137 el-Kâfiyeci, *et-Tefsîr*, ss. 6-7.

138 ez-Zehebî, *et-Tefsîr*, c. I, s. 259.

139 Halis Albayrak, *Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine*, s. 59. Yazar aynı sayfada, kendi görüşünün de bu yönde olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca bkz. Cerrahoğlu, *Kur'an Tefsirinin Doğuşu*, s. 14; Subhi es-Sâlih, *Kur'an İlimleri*, çev.: M. Said Şimşek, İstanbul 1994, ss. 303-306.

140 İbrahim Canan, *Kütüb-ü Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, Ankara 1994, c. III, s. 218.

141 Suat Yıldırım da, "birçok âlim, sahîh olmak kaydı ile, bu hadisleri çeşitli vecihlerle izah etmişler, bunlarla tefsirin mutlak bir tarzda men'edilmediğini belirtmişlerdir" ifadesini kullanmaktadır. Yıldırım, *Peygamberimizin Kur'an'ı Tefsiri*, s. 23.

142 el-Mâverdî, *en-Nuket*, c. I, ss. 34-35.

dayanmayan bir re'y ise, onunla hüküm vermek câiz değildir. Dolayısıyla böyle bir re'y ile Kur'ân tefsiri de yapılamaz. Eğer kastedilen re'y bir burhâna dayanıyorsa, böyle bir re'ye dayanarak hüküm verilebilir".¹⁴³ Yine ez-Zerkeşî'nin bizzat kendisi de, "eğer hadis sahih ise" diye başlayıp, Kur'ân hakkında salt re'yi ile söz edip lafzî anlamının dışına çıkmayanları, gerçeğe ulaşmalar bile hatalı bir yöntem içinde olmakla nitelendirmiştir. Zira onların gerçeğe ulaşmaları, sadece bir rastlantıdan ibarettir.¹⁴⁴ el-Kâfiyeci (879/1474) de, "eğer bu rivâyet sahih ise..." diyerek söze başlamış, daha sonra da hadisteki yasaklamanın, bir kimsenin ilimsiz olarak kendi görüşünü ortaya koyması şeklinde yorumlamıştır.¹⁴⁵

el-Mâverdî'nin *en-Nuket ve'l-Uyûn* adlı eserinin muhakkiki, bu "... eğer sahih ise..." ifadesi için şu dipnotu düşmüştür: "Bu durum (yani, rivâyet eğer sahih ise yaklaşımına dayanılarak yapılan te'vil/yorum), bu âlimlere göre ilgili rivâyetin sâbit olmadığını göstermektedir".¹⁴⁶ Bu ifade de, rivâyetlerin sıhhati konusundaki kuşkularımızda bizi destekler durumdadır.

İbnu'l-Enbârî (328/939), Kur'ân'ın tefsir edilmesini yasaklayan rivâyetleri, müşkilu'l-Kur'ân hakkında sahâbe ve tâbiûnun ne dediğini bilmeden yorumlarda bulunarak, Allah'ın gazabına mâruz kalma şeklinde açıklayanların var olduğundan söz etmiştir.¹⁴⁷ Ayrıca İbnu'l-Enbârî, re'y ile Kur'ân'ın tefsir edilmesini yasaklayan rivâyetlerden dolayı, ehl-i ilmin (ehl-i hadis) re'ye hevâ anlamını verdiğini de belirtmiştir. Ehl-i ilme göre, selef-i sâlihinden almadıkları, hangi asla dayandığı bilinmeyen ve ehlu'l-eser ve'n-nakl (ehl-i hadis) mezhebinin görüşüne de uygun olmadığından dolayı, kendi arzu ve heveslerine göre Kur'ân hakkında konuşup yorum yapanlar, isâbet etseler bile hata içindedirler.¹⁴⁸ Sözü edilen ehl-i ilm ve ehlu'l-eser ve'n-nakl mezhebinden kasıt, ehl-i hadis ya da hadis ekolü, hadis taraftarları dediğimiz

143 ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, c. II, ss. 303-304.

144 ez-Zerkeşî, *age.*, c. II, ss. 304-305. ez-Zerkeşî'ye göre tefsirin dört önemli kaynağı vardır: 1. Hz. Peygamber'den gelen rivâyetler, 2. Sahâbenin sözleri, 3. Arap dili, 4. et-Tefsîru bi'l-muktedâ. Bkz. ez-Zerkeşî, *age.*, c. II, ss. 292-302. Muhammed Ebû Zehrâ da ez-Zerkeşî'nin bu tasnifini esas almış; tefsirin dördüncü kaynağı olarak et-tefsîru bi'l-muktedâ'yı günümüz için anlaşılabilir bir kavramla açıklamıştır. Ona göre dördüncü sıradaki bu kaynak "re'y" dir. Bkz. Muhammed Eb'ü Zehra, *el-Mu'cizetu'l-Kubrâ el-Kur'ân*, Beyrut, ts. s. 507 (Koç, *Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri*, s. 104'den naklen).

145 el-Kâfiyeci, *et-Teyisr*, s. 7.

146 Bkz. el-Mâverdî, *en-Nuket*, c. I, s. 34 (dipnot: 35:)

147 el-Kurtubî, *el-Câmi'*, c. I, ss. 32, 34.

148 el-Hatîb, *el-Fakîh ve'l-Mutefakkîh*, c. I, s. 57; el-Kurtubî, *age.*, c. I, s. 32.

muhafazakar kesimdir.¹⁴⁹

eş-Şâtübî (790/1388), islâmî ilimler metodolojisi bağlamında kaleme aldığı *el-Muvâfakât* adlı meşhûr eserinde “Kur’ân hakkında re’y ile söz etmenin hükmü” diye bir başlık açmış ve bu başlık altında Kur’ân tefsiri konusunda re’ye başvurmak hakkında hem yerici hem de re’yi kullanmayı gerektirici rivâyetler/nakiller bulunduğunu belirterek birkaç örneklendirme yapmıştır. Fakat işin ilginç tarafı, eş-Şâtübî, üzerinde çalıştığımız sözkonusu rivâyetlere hiç değinmemiştir.¹⁵⁰

II.2.6. Rivâyetlerin Okunuş Biçimlerinin Değerlendirilmesi

Rivâyet hakkında yapılan değerlendirmelere bakılırsa; yorumların, eleştirel bir bakış açısı olmaksızın, tamamen bir *savunma psikolojisi* içerisinde yoğunlaştığı ve biçimlen(diril)diği görülmektedir.¹⁵¹ Sözkonusu bu rivâyetleri yorumlayanlara bir gönderme yapacak olursak, bir anlamda onlar, kendi doğrularını yine kendileri için biricik olan kendi kuramlarının doğruluğundan çıkarsamışlardır.¹⁵²

Şunu da özellikle belirtmek gerekir ki, gerek klasik dönemin gerekse daha sonraki dönemlerdeki çalışmalara bakıldığında, rivâyette geçen “re’y” kavramı, “herhangi bir asla ya da kitap ve sünnet bilgisine dayanmayan, araştırma yapılmaksızın söylenen, mücerret/soyut akıl, hevâ” anlamında tanımlanmış ve de yorumlanmıştır.¹⁵³ Paçacı’nın deyişiyle de; “buradaki re’y, çağdaş dönemde çoğu zaman anlaşıldığı gibi, ‘salt akıl’ değil, geleneğin paradigmatik belirleyiciliğinin dışına çıkma eğilimi taşıyan ve öncüllerini meşrû kelâmî

149 *Ehl-i ilm ve ehlu’l-eser ve’n-nakl* terimlerinin ehl-i hadis anlamına geldiğine ilişkin olarak bkz. Kadir Gürler, *Ehl-i Hadisin Düşünce Yapısı*, Ankara 2002 (Basılmamış Doktora Tezi), ss. 82-83. Yine bu bağlamda, *ilm*in *hadis* anlamında kullanıldığına ilişkin olarak ta bkz. Gürler, *agt*, ss. 132-141.

150 Bkz. Ebû İshak İbrahim b. Mûsa eş-Şâtübî, *el-Muvâfakât fî Usûli’ş-Şerîa*, tahk.: Abdullah Dıraz, Beyrut, ts., c. III, ss. 382-385.

151 Bu savunma psikolojisi de, bir öğretiyi, ona yöneltilen eleştirilere karşı savunma yöntemi olan *apolojetik* yaklaşımla örtüşmektedir. Zira apolojetik yöntem, dine ve dinin çeşitli dogmalarına yöneltilen itirazları, rasyonel kanıtlarla savunmayı öngörmektedir. Bkz. Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Ankara 1996, s. 44.

152 Krş. Erich Rothacker, *Tarihselcilik Sorunu*, çev.: Doğan Özlem, Ankara 1995, s. 24.

153 Bkz. el-Kurtubî, *el-Câmi*, c. I, s. 33; ez-Zerkeşi, *el-Burhân*, c. II, s. 303; el-Munâvî, *Feydu’l-Kadîr*, c. VI, s. 190; Ali el-Kârî, *Mirkâtu’l-Mefâtiḥ*, c. I, ss. 489-490, 491, 492; el-Azîmâdî, *Avnu’l-Ma’bûd*, c. X, s. 61; el-Mubârekfûrî, *Tuhfetu’l-Ahvezî*, c. VIII, ss. 224-226; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, c. I, s. 114; Yıldırım, *Peygamberimizin Kur’an’ı Tefsiri*, s. 24. el-Gazzâlî’nin de benzer görüşler ileri sürdüğüne ilişkin olarak bkz. Mesut Okumuş, *Gazzâlî’nin Kur’an Anlayışı ve Yorum Yöntemi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2000, ss. 116-120.

paradigma dışından alan belli bir tür akıldır".¹⁵⁴

Bilindiği gibi re'y kavramı, re'y ekolü ile hadis ekolü arasında meydana gelen tartışmaların en önemli unsuru olmuştur. Meselenin bu yönüne dikkat çeken Kırbasoğlu da bu hususta şunları söylemektedir:

Re'y ile tefsir yapmayı küfürle itham edecek kadar ağır bir suçlama içermesi ve Rasûlullah'ın kendisine inananlara böyle ağır bir suçlama yöneltip yöneltmeyeceği meselesi bir yana, bu sözün nakilci dogmatik zihniyete sahip çevrelerin nakil yanında aklını da kullanmak isteyen ve tarihte re'y ekolü olarak bilinen akımı kötülemek için uydurulduğu açıkça anlaşılmaktadır. *Tarihen, Hz. Peygamber döneminde, Kur'an'ın re'y ile tefsiri diye ciddiye alınabilecek bir olgu olmadığı* sâbit olduğundan, mantiken de bu ifadenin bir anakronizm ile ma'lûl olduğu, dolayısıyla geç dönemlerin ürünü olması gerektiği kolayca anlaşılır. Öte yandan, Hz. Peygamber'in böyle bir sözü gerçekten söylediği kabul edilecek olursa, bunun doğuracağı -asırlarca pek çok re'y (dirâyet) tefsiri yazmış olan meşhûr birçok müfessirin töhmet altına sokulması gibi- tehlikeli bir sonucu da kabullenmek gerekeceği unutulmamalıdır. Sonuç itibarıyla, bu hadisin, aslında peygamber sözü olmayıp, iki zıt grup arasındaki ideolojik bir sürtüşmede, bir tarafın diğerine üstünlük sağlamak amacıyla, Hz. Peygamber'in otoritesinden yararlanmak istemesinin, daha doğrusu, onun istismar etmesinin bir ürünü olduğunu görmek hiç de zor olmasa gerektir.¹⁵⁵

Bu hususu, ehl-i hadisin Kur'an metninin esrârı konusunda bilgisel derinlikten hoşlanmadıkları¹⁵⁶ şeklinde özetlemek te mümkündür. Bu bağlamda son sözü Muhammed Gazâlî'ye vermek istiyoruz:

Dirâyet, yani akla dayanan tefsir yöntemi, eskiden olduğu gibi günümüzde de problem teşkil etmektedir. Çünkü bazıları bu tür tefsiri yasaklamak istemektedirler. Bu yasak, bir tür korku ve psikolojik engel oluşturarak Kur'an âyetleri üzerinde düşünmeyi engellemiş, ayrıca çağın problemlerini Kur'an açısından ele alarak, Kur'an'ın ebediliğini güçlendirecek yeni boyutlar elde etme çabalarına mâni olmuştur. Bundan dolayı bazıları, rivâyet tefsiri dâhilinde kalmaya özen göstermişler ve akla düşünme fırsatı vermemişlerdir. Akıl yoluyla tefsiri kesin olarak yasaklamak, Kur'an'ın kapsadığı anlamları ve ebediliğini muhasara altına almak demektir. İnsanlar artık Kur'an'ı teberrük için okumakta olup, *akıl yoluyla yapılan tefsiri yasaklamanın tabii bir sonucu olarak da, kendileriyle düşünme ve anlama arasında bir engel oluşmuştur.*¹⁵⁷

Sonuç

Buraya kadar ortaya koyduğumuz bulgulardan hareketle; Kur'an'ın re'y ile tefsir edilemeyeceğini yasaklayan rivâyetlerin, ilk üç tabakada sadece birer râvi tarafından nakledildiği, daha sonraki tabakalarda da varyantların çoğalarak geldiği görülmektedir. Bu da rivâyetlere *ferd-garib* niteliği yüklemektedir. Ayrıca bu varyantlardaki râvilerin pek çoğu da, ta'dilden ziyade cerh ile ön

154 Mehmet Paçacı, "Çağdaş Dönemde Kur'an'a ve Tefsire Ne oldu?", *İslâmiyât*, c. 6, sayı: 4, Ankara 2003, s. 91.

155 M. Hayri Kırbasoğlu, "İstismara Elverişli Münbit Toprak: Hadisler", *İslâmiyât*, c. 3, sayı: 3, Ankara 2000, ss. 125-126.

156 Ebû Zeyd, *agm*, s. 27.

157 Muhammed Gazâlî, *Kur'an'ı Anlamada Yöntem*, çev.: Emrullah İşler, Ankara 1993, ss. 317-318.

plana çıkmaktadır. Yine bu bağlamda, en-Neseî'nin *es-Sunenu'l-Kubrâ* adlı çalışmasından, bugün elimizde mevcut olan Kütüb-ü Sitte içerisindeki meşhur *es-Sünen*'ini özetleyerek ve de daha önemlisi *ma'lûl rivâyetleri bir kenara bırakıp en üst derecedeki sahih hadisleri seçerek oluşturması* da, sözkonusu bu rivâyetlere ne denli temkinli yaklaşacağımız hususunda bize bir *yol haritası* çizmektedir.

Kur'an'ın re'y ile tefsir edilmesini yasaklayan rivâyetlerin, muhtemelen, nakil geleneğine dayalı tefsir anlayışından re'ye dayalı tefsire geçiş girişimleri sürecinde meydana gelen çetin tartışmaların, rivâyet formundaki yansımaları olarak değerlendirmek mümkündür. Ayrıca bu tip rivâyetlerin, selefın re'y ile Kur'an tefsiri bağlamında ihtiyata davet edici bazı ifadelerinin Hz. Peygamber'e aitmiş gibi gösterilmesi de kuvvetle muhtemeldir. Zira İbn Abbâs'tan gelen, "*kim Kur'an hakkında bilgisi olmaksızın konuşursa, cehennemdeki yerine hazırlansın*" rivâyetini göz önünde bulunduracak olursak; *bir taraftan*, ilk musannıflardan olan İbn Ebî Şeybe'nin, bu rivâyeti, Hz. Peygamber'in bir sözü olmaksızın İbn Abbâs'a ait bir söz olarak bize ulaştırması; *diğer taraftan* da İbn Abbâs'ın kendisine sorulan bir soruya bildiği kadar cevap verip, bilmediği hususta konuşmayacağını ifade etmesi, bizi, sahâbeye ait (*mevkûf*) bir ifadenin hadisleştirilmesi (*merfû'*) ya da hadis formuna sokulması sonucuna götürmektedir. Nitekim bu rivâyetin ortak/müşterek râvisi olan Abdula'lâ b. Âmir'in cerhe uğradığı hususlardan birisi de, hadisi kimi zamanlarda ref' ettiği kimi zamanlarda da vakfettiği noktasıdır ki, bu mesele az önce anlattıklarımızla da örtüşmektedir.

Kur'an'ın tefsir edilmesinden insanların sakındırılması, Kur'an'ın yorumunun yapılmasının engellendiği bir ortamı betimlemektedir. Re'y ile Kur'an'ın tefsir edilmesini yasaklayan rivâyetlerle varılmak istenen muhtemel hedeflerden birisi; Kur'an'ı tefsir etme ya da yorumlama işlevinden, hür ve özgürlükçü beşerî birikimi -teorik düzlemde bile olsa- soyutlamaktır. Bu, rivâyetin/naklin ya da daha geniş anlamıyla *geleneğin belirleyiciliğinin dışına çıkmama* eğiliminin oluşturmuş olduğu bir duruştur ki, bu da başlı başına -deyim yerindeyse - ideolojik bir özellik taşımaktadır, ideolojik bir okumadır. Rivâyetler hakkında yapılan yorumların, eleştirel bir bakış açısından daha çok savunmacı bir çerçeve içerisinde oluşu da, bu ideolojik yaklaşımın bir göstergesi olsa gerektir.

Özet

Kur'an'ın re'y ile tefsiri meselesi, İslâm düşünce tarihinde âlimler tarafından tartışılmıştır. Bütün bu tartışmaların temelinde Hz. Peygamber'den nakledilen bazı rivayetler bulunmaktadır. Bu makalede söz konusu rivayetler sened ve metin tenkidi açısından incelenmiş ve değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, re'y, tefsir, sened, metin.

